

EL SEPULCRE DE JOAN D'ARAGÓ A LA CATEDRAL DE TARRAGONA. UN AIXOPLUC DE MARBRE EN EL CONTEXT DE LA *BEATA STIRPS*

FRANCESCA ESPAÑOL BERTRAN
Universitat de Barcelona / AAR

RESUM

Estudi del sepulcre de l'infant Joan d'Aragó, patriarca d'Alexandria i arquebisbe de Toledo (1319-1328) i Tarragona (1328-†1334). Ubicat al presbiteri de la catedral de Tarragona, sota l'armari del braç de Santa Tecla, s'aborden les seves singularitats formals, entre les quals l'ús de marbre, *spolia* dels monuments de l'antiga Tarraco, i es proposa Pere de Guines com el seu artífex. També s'analitzen les especificitats iconogràfiques que signifiquen el monument i s'assigna a l'arquebisbe de Tarragona, Arnau Sescomes, un dels marmessors de l'Infant, la seva concepció intel·lectual.

PARAULES CLAU: Joan d'Aragó, catedral de Tarragona, sepulcre, espai funerari, reliquiari de Santa Tecla, *spolia*, memòria arquebisbal, Pere de Guines

ABSTRACT

This paper studies the tomb of John of Aragon, patriarch of Alexandria and archbishop of Toledo and Tarragona. Located at the presbytery's wall of the cathedral of Tarragona, under Saint Tecla's arm cabinet. Its formal singularities are addressed, by paying special attention to marble's use, *spolia* of ancient Tarraco's remains, and Pere de Guines is proposed as his sculptor. Moreover, its iconographic specifications are analysed, and the intellectual conception of the

Lambard. Estudis d'art medieval
Vol. XXVII (2016-2018), p. 153-186
ISSN: 0214-4573

project is attributed to Arnau Sescomes, archbishop of Tarragona, one of his will executors.

KEYWORDS: John of Aragon, cathedral of Tarragona, tomb, burial spaces, reliquary of Saint *Tecla*, *spolia*, archbishop memory, Pere of Guines

El 19 d'agost de l'any 1334 va morir a Pobo (Terol), el patriarca d'Alexandria i arquebisbe de Tarragona, Joan d'Aragó, fill del rei Jaume el Just i de Blanca d'Anjou.¹ El cadàver va ser traslladat immediatament a la seu episcopal, on es van celebrar les exèquies,² i l'endemà, el rei Alfons el Benigne va escriure als canonges de l'església metropolitana per tal de procurar-li el sepulcre privatiu.³ Contra el que va defensar la historiografia durant molt de temps, el difunt no va intervenir en la concepció d'aquest disseny, ni en la tria del material que l'havia de sustentar. El projecte va culminar uns anys després de la seva mort (fig. 1). Des d'aleshores, el sarcòfag roman sota un arcosoli, a la dreta de l'altar major, el mateix sector on se situa l'armari que va custodiar el braç de santa Tecla, la titular de la catedral, d'ençà de la seva arribada d'Armènia i la seva entrada solemne a la ciutat el mes de maig de 1321. Aquesta associació del sepulcre amb la relíquia més emblemàtica de la ciutat, la seva topografia, i les especificitats que el signifiquen, siguin formals o iconogràfiques, el converteixen, segons veurem, en una de les iniciatives més re-

¹ Es tracta d'un text atribuït al canonge Josep Blanch (1620-1672), més extens que el que s'inserta al seu episcopologi, que citem en el text, més endavant: Barcelona, Biblioteca Nacional de Catalunya, BNC, ms. 729, vol. II, f. 61-67v (Jaume PASQUAL, *Sacrae Cathalonie Antiquitatis Monumenta*); Ignacio de JANNER Y DE MILA DE LA ROCA, «El Patriarca Don Juan de Aragón. Su vida y sus obras (1331-1334)», *Boletín Arqueológico de Tarragona*, núm. 14 (1904), p. 301-367, núm. 15 (1904), p. 377-415. Edició íntegra de l'estudi a Tarragona, 1904. Nosaltres citem a partir d'aquesta darrera edició. A. RISCO, «Algo sobre el infante Don Juan de Aragón y por qué renunció al arzobispado de Toledo», *Razón y Fe*, vol. LXXXVII (1926), p. 22-31, 107-117, 316-367; Ferran VALLS I TABERNER, «Dues oracions parlamentàries de l'Infant Joan, patriarca d'Alexandria», a *Franciscalia*, Barcelona, 1928, p. 377-381; Robert AVEZOU, «Un prince aragonais, archevêque de Tolède au XIVe siècle. D. Juan de Aragon y Anjou», *Bulletin Hispanique*, vol. XXXII (1930), p. 326-371; Johannes VINCKE, «El trasllat de l'arquebisbe Joan d'Aragó de la Seu de Toledo a la de Tarragona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. VI (1930), p. 127-272; Johannes VINCKE, «Jacob II, und Alfons IV, von Aragon un die Versorgung des Infanten Johann mit Kirchlichen Pfründen», *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, núm. 42 (1934), p. 71-146; José-Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, vol. I, Barcelona, 1948, p. 141-151; Marc DYKMANS, «Lettre de Jean d'Aragón, patriarche d'Alexandrie, au pape Jean XXII sur la vision béatifique», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 42 (1970), p. 143-188; Enrique TORIJA RODRÍGUEZ, «De Aragón a la Cátedra de san Ildefonso. Los pontificados medievales de los arzobispos de Toledo de origen aragoneses», *Aragón en la Edad Media*, vol. XXIII (2012), p. 273-300, especialment p. 289-292.

² El rastre de la cerimònia a: Daniel GIRONA LLAGOSTERA, «Itinerari de l'Infant Pere (1319-1336)», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XIX (1934), p. 81-261, doc. 143, p. 237. A la mort del patriarca, l'Infant Pere i Jaume, el seu germà, es van vestir de dol i, plegats, van assistir al funeral celebrat a Tarragona: «hon los dits senyors infants foren personalment a la sua sepultura», assenyala el document.

³ Es publica a Johannes VINCKE, *Documenta selecta, mutua civitatis Arago-Cathalaunice et Ecclesiae relationes illustrantia*, Barcelona, 1936, doc. 506, p. 370-371.

llevants de la Catalunya gòtica.⁴ S'ignora qui fou el seu creador intel·lectual i qui el va executar, però la documentació conservada permet especular sobre ambdues qüestions i ho farem en el context de l'aproximació general al projecte que encetem ara.

El monument funerari és tot de marbre, un material obtingut dels edificis de l'antiga Tarraco. Ja havia passat, temps enrere, amb altres ini-

⁴ La bibliografia sobre el sepulcre és abundant. Recollim els treballs més significatius, centrats sobretot, però, en qüestions formals, particularment en els seus italianismes. Àngela FRANCO MATA, «Sepulcro de Don Juan de Aragón en la catedral de Tarragona. Relaciones iconográficas y estilísticas con Italia», *Reales Sitios*, núm. 75 (1983), p. 57-64; Giovanni PREVITALI, «Il sepolcro di Giovanni d'Aragona: un suggerimento», a ID. *Studi sulla scultura gotica in Italia*, Torí, 1991, p. 93-99; Àngela FRANCO MATA, «Relaciones Hispano-Italianas de la escultura funeraria del siglo XIV», a Manuel NÚÑEZ i Ermelindo PORTELA (ed.), *La idea y el sentimiento de la muerte en la historia y en el arte de la Edad Media*, Santiago de Compostela, 1988, p. 99-125; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Guillem Seguer de Montblanc, un mestre Trescentista escultor, pintor i arquitecte*, Montblanc, 1994, p. 31-34; ID., *El gòtic català*, Barcelona-Manresa, 2001, p. 158-159; M. Rosa MANOTE CLIVILLÉS, «El sepulcre de Joan d'Aragó», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XVII (2003), p. 11-20; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «La Beata Stirps en la Corona de Aragón. Santa Isabel de Hungría y San Luis de Tolosa, culto e iconografía», a Francesca ESPAÑOL i Francesc FITÉ (ed.), *Hagiografia peninsular en els segles medievals*, Lleida, 2008, p. 135-168, especialment p. 155-157; Maria BONET DONATO i Amancio ISLA FREZ, *Tarragona medieval. Capital eclesiàstica i del Camp*, («Història de Tarragona», vol. II.), Lleida, 2011, p. 128-131; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Nobleses de pedra qui facen per nos. Marbre de pedrera i episodis de spolia a les empreses artístiques medievals de l'orient peninsular», a Pilar GIRÁLDEZ i Marius VENDRELL (coord.), *Bella pedra vella. Explotació, usos i conservació en l'àmbit de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2017, p. 131-148, especialment p. 135-137; Gerardo BOTO i Marta SERRANO, «Memoria per corporis sensum combibit anima. Un relato histórico en la catedral de Tarragona: presencia y secuencia de ámbitos funerarios arzobispales», *Codex Aquilarensis*, núm. 34 (2018), p. 115-142, especialment p. 134-135.

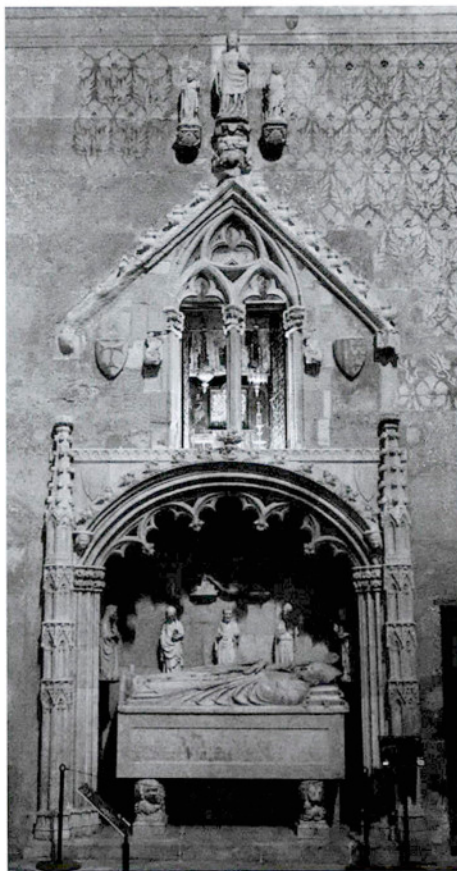

FIGURA 1: Sepulcre de Joan d'Aragó 1310/11-†1334. Fotografia: MV Arte

FIGURA 2: Detall del sarcòfag. Fotografia: MV Arte

ciatives localitzades a la catedral, com ara el claustre o la porta monumental que comunica aquest sector amb l'església, o el frontal que presideix l'altar major des de l'entorn del 1200.⁵ Aquest espoli atestat en el decurs del segle XIII, va seguir durant el XIV, i l'obra més ambiciosa que el testimonia aleshores és el sepulcre de Joan d'Aragó. Es va emprar marbre al sarcòfag, en la magnífica figura jacent que el presideix i en els lleons que el sustenten (fig. 2). També són de marbre les cinc figuretes dels sants familiars que acompanyen l'efígie i el relleu situat al fons de l'arcosoli amb l'*elevatio animae* del difunt. El folre del marc arquitectònic que aixopluga el monument ho és igualment. El *locus* funerari queda delimitat per un arc, a manera de guardapols, que arrenca d'uns pilarets coronats per uns capitells d'exquisida ornamentació.

⁵ Sobre la pràctica dels *spolia*: Michael GREENHALGH, *Marble Past, Monumental Present. Building with Antiquities in the Mediaeval Mediterranean*, Leyden, 2009, p. 141-167. Per a Tarragona: Elisabeth VALDEZ DEL ÁLAMO, «Tarragona: lieu de Mémoire», a John MCNEILL i Richard PLANT (ed.), *Romanesque and the Past: Retrospection in the Art and Architecture*, Leeds, 2013, p. 143-155. També, F. ESPAÑOL, «Nobleses de pedra...», p. 133-137.

El sepulcre jugava a favor de la memòria d'un Infant reial, de brillant *cursus honorum*, la progressió del qual el va situar al capdavant de les seus metropolitanes de Toledo (1319-1328) i Tarragona (1328-†1334), i el va convertir en patriarca d'Alexandria l'any 1328.⁶ També va assumir aleshores l'administració del priorat de Montserrat. Estem davant d'una trajectòria que, segons es desprèn de l'epitafi que es desplega al frontal del sarcòfag, podria haver culminat en la santificació. Com veurem, la biografia del personatge explica algunes particularitats del sepulcre, per la qual cosa abordarem la seva trajectòria vital com a pas previ a l'anàlisi formal i iconogràfica del mausoleu.

Joan, Infant d'Aragó. Formació i *cursus honorum*.

Jaume II i Blanca d'Anjou van tenir deu fills. Joan va ser el tercer. Va néixer entre 1300 i 1301, i d'acord amb els fets coneguts, va ser destinat a la carrera eclesiàstica des d'un bon començament. Ho confirma la documentació. A la carta que Jaume el Just va adreçar al papa l'any 1306, sol·licitant per a l'Infant la dignitat abacial de Montearagón, s'assenyala: *quem nos et consors nostra regine esse clericum destinavimus*.⁷ La historiografia ha insistit en una formació a redós de la cartoixa d'Escaladei, però les dades documentals no ho corroboren.⁸ Els fills de Jaume i Blanca van residir regularment a Vilafranca del Penedès,⁹ on un dels primers tutors que va tenir Joan va desenvolupar la seva tasca, la qual cosa sembla confirmar que també hi vivia. Ens referim a Fra Pere de Vilallonga, obrer del monestir de Sant Cugat del Vallès, que figura com a tal i com a capellà de l'Infant l'any 1310,¹⁰ i seguia essent-

⁶ La documentació al·lusiva al seu *cursus honorum* a: Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, vol. III, Berlín-Leipzig, 1908-1923; Guillem MOLLAT, *Lettres communes de Jean XXII (1316-1334)*, 16 vol., París, 1921-1946; J. VINCKE, *Documenta selecta*... El seu pare, Jaume el Just, va dedicar un dels registres de cancelleria a tot allò que tenia a veure amb la seva carrera eclesiàstica: Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, registre núm. 349.

⁷ *Ibidem*..., doc. 126, p. 72. Document publicat de nou a: J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*..., vol. II, doc. 40, p. 25. També ho reconeix la reina en el seu testament dictat l'any 1308 (*Ibidem*, doc. 57, p. 38).

⁸ La dada prové de l'estudi d'I. de JANER, *El Patriarca Don Juan de Aragón*..., que degué servir-se de la informació proporcionada per Joseph de VALLÉS, *Primer instituto de la Sagrada Religión de la Cartuxa. Fundaciones de los conventos de toda España, mártires de Inglaterra y Generales de toda la Orden*, Barcelona, 1792 (2ª ed.). Hi ha una altra opció, invocada pel canonge Josep Blanch. Sosté que l'infant s'hauria retirat a la cartoixa, de retorn de Toledo, durant els anys que va passar a Catalunya, abans d'accedir a l'arquebisbat de Tarragona, i quan encara ostentava l'antiga dignitat. En paraules de Blanch, ho certificaven *archivos, lapidas y memorias*. El tema resta obert, però de les intencions de l'infant en parla un document de l'any 1326, si bé en aquest cas el lloc del suposat retir era la cartoixa valenciana de Portaceli (J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*..., vol. II, doc. 440, p. 319-320).

⁹ Vegeu el contingut del document de 1311 que ho corrobora: *Ibidem*..., vol. II, doc. 91, p. 59.

¹⁰ P. Martí de BARCELONA, «La cultura catalana durant el regnat de Jaume II», *Estudis Franciscans*, núm. 91 (1990), p. 213-295, núm. 92 (1991), p. 127-245, p. 383-492, doc. 213, p. 192-193.

ho el 1317.¹¹ El document del 1310 localitza ambdós a la vila penedesenca, una dada que no podem passar per alt en aquest context: «es estat [Fra Pere de Vilallonga] ab lo dit senyor infant don Johan en Barchinona e en Vilafranca».

Altres personatges van contribuir a la seva educació. *Guillelmus de Montelauduno* (Montlauzun, Mont-Ludon), va ser designat per instruir-lo en dret canònic el 1316.¹² El mestre Joan Bonet, arxiprest de Belchite, *doctor utroque jure*, i professor de la Universitat de Lleida, ho fou el 1317 en la que constituïa la seva especialitat.¹³ Guillem Major, membre d'un llinatge cerverí, els membres del qual van actuar com a notaris reials a la vila durant el govern de Jaume el Just i més enllà, consta com a mestre de gramàtica de l'Infant el 1318.¹⁴ Sembla que va desenvolupar els seus estudis als territoris de la Corona, però vers 1317, quan va assolir la dignitat toledana, el rei preveia per al fill una estada a París, «com per estudi aja a viure fora la terra», diu un document que n'informa. El projecte, però, no sembla haver quallat.¹⁵

Durant aquest mateix període es registren una sèrie d'obsequis paterns i materns, alguns dels quals especialment significatius. Ho és el breuari que li va oferir Blanca d'Anjou l'any 1310,¹⁶ o el Llibre d'Hores que li va pervenir del seu pare el 1312, un exemplar luxós, segons la descripció que en proporciona el document al·lusiu: *multe imagines una auri et cum cohoperta panni linnei operata auro et sirico cum uno scudeto ad signum regale at altero ad signum florum*.¹⁷ Tres anys més tard se segueix el rastre d'un encàrrec del rei al notari de Saragossa, Joan Prohom. Es tractava d'un sumptuós saltiri glossat, destinat a l'Infant, que va il·luminar Bernat Gonter.¹⁸ El 1318 li van pervenir dos llibres més, un dels quals probablement una obra d'Huc de Sant Victor.¹⁹ L'atenció posada per Jaume i Blanca en la for-

¹¹ *Ibidem*, doc. 316, p. 392-393.

¹² *Ibidem*, doc. 312, p. 390-391. Aquest personatge, que en el nomenament és identificat com a prior de Casseres, fou un dels millors canonistes de l'època. Ere benedictí i d'ençà de 1319/1321 fou abat de Montierneuf, a la diòcesi de Poitiers. El 1324, Jaume el Just el va recomanar a l'abat de Cluny, en nom del seu fill, aleshores arquebisbe de Toledo (R. AVEZOU, *Un prince...*, p. 363).

¹³ P. M. de BARCELONA, *La cultura catalana...*, doc. 326, p. 398-399.

¹⁴ Aquest eclesiàstic està documentat com a rector de Sant Miquel de Barcelona l'any 1303 (*Ibidem*, doc. 89, p. 288). Aquell any va ser autoritzat a absentar-se per raó dels seus estudis, i el retrobem l'any 1318 ja com a mestre de l'infant (*Ibidem*, doc. 330, p. 399-400). Aquest darrer document estableix els seus nexes amb els Major de Cervera: Pere Major, notari del rei, era el seu pare.

¹⁵ El document del qual prové la cita es publica a H. FINKE, *Acta Aragonensia...*, vol. III, doc. 155, p. 326-330. Altres referències es recullen a R. AVEZOU, *Un prince...*, p. 333-334.

¹⁶ P. Martí de BARCELONA, *La cultura catalana...*, doc. 191, p. 181.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 228, p. 203.

¹⁸ Antoni RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, 2 vol., Barcelona 1908-1921 (reprt. Barcelona, 2000), vol. I, doc. XLV, p. 57, doc. L, p. 60, doc. LI, p. 60-61, doc. LIII, p. 62.

¹⁹ José-Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, «La Cámara real en el reinado de Jaime II (1291-1327). Relaciones de entradas y salidas de objetos artísticos», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. XI (1953-54), doc. 95, p. 129; l'exemplar, identificat per Rubió y Lluch com el de *quatuor voluntatibus in Christo* d'Huc de Sant Victor (*Op. cit.*, vol. II, p. XII, nota 3), incorporava l'incipit:

mació del seu fill se segueix per mitjà d'altres testimonis documentals. En el testament de la seva mare (1308), aquesta li va fer un llegat de 1.000 lliures barcelonenses que s'havien de destinar a l'adquisició de llibres.²⁰ Fins i tot el papa hi va contribuir. Les missions diplomàtiques de Vidal de Vilanova desenvolupades a Avinyó han deixat un notable rastre documental. En un dels memorials adreçats al rei, datat el 19 juliol de 1317, transcriu la recomanació de Joan XXII en relació amb les 5.000 lliures associades a la designació de l'Infant com a abat de Montearagón: «E vuyll que vos me prometats que el rey no toch a res d'aquesta quantitat a Don Johan, que nos volem que ell ho haja per llibres e per vexella d'argent».²¹ Altres notícies esparses ens informen del seu interès per un *librum de prosis* que va pertànyer a Mestre Roger, professor de medicina de Lleida, que degué obtenir per intermediació del rei.²² Altrament, també ens informen de la presència dels sermons de sant Bonaventura a la seva biblioteca.²³

Les dades aplegades aboquen a una conclusió: va posseir una notable biblioteca de la qual només en queden engrunes. L'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona custodia la magnífica Bíblia francesa integrada per onze volums,²⁴ que quan va morir el patriarca, i d'acord amb els termes del seu segon codicil, va passar a la cartoixa d'Escaladei.²⁵ Vàrem poder associar amb aquest exemplar un document al·lusiú a l'adquisició a París d'una Bíblia *grossa* per ordre de l'Infant l'any 1331, que va costar 2.260 tornesos de plata.²⁶ L'instrument es va localitzar a l'arxiu de Montserrat, però el seu editor no el va relacionar amb l'obra que tractem.²⁷ Sembla, però, que hi té a veure. El terme *grossa*, el preu pagat i el moment de l'adquisició que es correspon amb el període en què el patriarca va ser administrador del priorat montserratí, ho apunten. També es conserva un antifonari amb les seves armes, de l'existència del qual se'n fan ressò diversos historiadors que el localitzen en mans d'un particular. Ignorem on és ara.²⁸

post rubrun sive rubrica Queris de voluntate Dei, et finit: spiritualiter ese creditur. Un segon exemplar, donat aquell mateix any a l'infant, es descriu com: *concordia discordantium canonum et finit detrahere voluerit* (J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, «La Cámara real...», doc. 100, p. 137).

²⁰ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, vol. II, doc. 57, p. 38.

²¹ H. FINKE, *Acta Aragonensia...*, vol. III, doc. 160, p. 340-341.

²² La dada correspon al 1319 (P. Martí de BARCELONA, *La cultura catalana...*, doc. 350, p. 411).

²³ Vegeu la nota 36.

²⁴ La descripció d'aquest exemplar a: Isabel ESCANDELL PROUST, «Manuscritos de la cartuja de Scala Dei. Noticia de una Biblia inédita», *Boletín del Museo e Instituto "Camón Aznar"*, vol. LVII (1994), p. 67-91.

²⁵ Vegeu la nota 49.

²⁶ Francesca ESPAÑOL, *El gòtic català...*, p. 83; ID., «Artistas y obras entre la Corona de Aragón y el Reino de Francia», a M. Concepción COSMEN et al. (ed.), *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la Baja Edad Media*, León, 2009, p. 253-294, especialment p. 258-259.

²⁷ Ansari MUNDÓ, «Notes sobre la cultura montserratina del segle XIV», *Analecta Montserratina*, vol. VIII (1954-55), doc. 2, p. 472.

²⁸ Esmenta aquest manuscrit, la localització actual del qual ignorem, en mans de M. Lluís Fortuny, Marc DYKMANS, *Lettre de Jean d'Aragón...*, p. 143, nota 1.

En el decurs dels repartiments d'objectes sumptuosos que periòdicament va fer el rei entre els membres de la família i els seu privats, també hi figura l'Infant.²⁹ Alguns eren de caràcter litúrgic. S'esdevé amb els registrats el 1318. Aleshores va rebre una Vera Creu, una creu de cristall amb el Crist de plata i dos canelobres de gran format també d'aquest material, sostinguts per lleonets de plata.³⁰ Entre les peces d'indumentària hi ha corretges, capells de sol,³¹ teles de singular riquesa,³² algunes de les quals manufacturades, com la cobertura atestada l'any 1317.³³ Ocasionalment rep del pare ampolletes de bàlsam i d'òloe.³⁴

Els objectes exquisits executats amb tècniques artístiques diverses van anar definint l'entorn luxós que era propi del seu rang i que es va a anar incrementant amb el temps. Dissortadament, només ha sobreviscut la Vera Creu de la catedral de Toledo, marcada a Barcelona (fig. 3-4). Els emblemes privatis de Joan d'Aragó figuren al peu de la peça; també la inscripció que l'identifica com a promotor.³⁵ No s'ha localitzat l'inventari dels béns que va atresorar, el qual ens oferiria una

²⁹ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, «La Cámara real...», doc. 15, p. 22 (1306), doc. 31, p. 38 (1310).

³⁰ A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documents...*, vol. II, doc. XXXVII, p. 29-30; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, «La Cámara real...», doc. 94, p. 127-128. Aquell mateix any (1318) va rebre del pare una Vera Creu descrita en aquests termes: *crucem argenti deauratam, in qua est quedam crux modica ligni Domini et sub ibi X lapidis fixi diversorum colorum et est ibi unus pes argenti et unum velum sirici albi in quo est involuta*. Així mateix, un *frontale altaris samiti crocei, cum scutis ad signa regalia et Templi quondam et de olivis*; també una casulla i una dalmàtica (*Ibidem*, doc. 87, p. 114-115). L'any 1315, el pare li va oferir una *tabulam ad similitudinem ymaginis munitis argento deaurato cum jaspide* (*Ibidem*, doc. 68, p. 99).

³¹ *Ibidem*, doc. 8, p. 15 (1304); doc. 15, p. 23 (1306); doc. 20, p. 28 (1308); doc. 51, p. 74 (1313); doc. 74, p. 103 (1315): *quondam alium capellum solis cum perlis*.

³² *Ibidem*, doc. 28, p. 35 (1310); doc. 68, p. 98-99 (1315); doc. 104, p. 142-143. Aquest darrer document ja havia estat publicat per A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documents...*, vol. II, doc. LX, p. 34.

³³ *Ibidem*, vol. II, doc. XXXIII, p. 26. De nou a: J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, «La Cámara real...», doc. 85, p. 112.

³⁴ A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documents...*, vol. II, doc. LX, p. 34. J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, «La Cámara real...», doc. 68, p. 98 (1315).

³⁵ Vegeu Núria de DALMASES, *Orfebreria catalana medieval. Barcelona 1300-1500*, vol. I, Barcelona, 1992, p. 90. El rastre d'aquesta Vera Creu se segueix d'ençà del 1326. Fou executada en un obrador barceloní ignot, segons recorda la inscripció que figura al seu peu: *Hoc Lignum Domini dedit Beatus Ludovicus quondam rex Francie ecclesie Toletane, Dominus Johannes archiepiscopus Toletanus fecit poni in presenti cruce quam ad hoc construi fecit Barchinone Anno Domini MCCCXXXVI*. Anys més tard (1332), des de Tarragona, el patriarca va reconèixer a l'arquebisbe i al capítol de la catedral de Toledo que s'havia quedat temporalment amb dos fragments de la Vera Creu, inserits dins d'una creu d'or i amb una mitra adornada amb pedres precioses. El document a: Anònim, «Documentos inéditos que pueden servir para la historia del arte español», *El Arte en España*, vol. VII (1868), p. 83-84. També: I. de JANER, *El Patriarca Don Juan de Aragón...*, p. 93. La creu va retornar a Toledo, on segueix. La registra un inventari del segle XIV (vegeu la nota 32) i la tornem a atestar quan Gonzalo de Aguilar va accedir a la seu toledana (1351-1353) i la va rebre del seu antecessor, Gil Álvarez de Albornoz (1338-1350): *Primerament una cruz de oro con piedras et con su pie de plata sobre dorado, labrado con las armas del Patriarcha Don Johan, Arzobispo que fue de Toledo* (Anònim, «Documentos inéditos que pueden servir para la historia del arte español», *El Arte en España*, vol. VII (1868), p. 11-12).

FIGURA 3-4: Vera Creu de la Catedral de Toledo. Obrador de Barcelona (1332)

panoràmica precisa del fast que va envoltar-lo. Amb tot, aquí i allà trobem el rastre d'objectes identificats com «del patriarca». Alguns figuren entre les possessions de l'arquebisbe Arnau Sescomes registrades a la seva mort l'any 1346,³⁶ altres dins d'un inventari de catedral de Toledo del segle XIV.³⁷

³⁶ Josep RIUS, «L'inventari dels béns d'Arnau Sescomes, arquebisbe de Tarragona», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XV (1930), p. 231-249. *Item .i. pannus de pariete cum signo domini patriarche* (p. 237); *Item .i. banchal del senyor, ab senyals del patriarcha* (p. 239); *Item alius liber sermonum de Bonaventura cum aliis, qui dicitur esse de manumissoria domini Patriarche* (p. 240); *Item unum reliquiare ubi est signum domini Patriarche* (p. 241).

³⁷ Luis PÉREZ GUZMÁN, «Un inventario del siglo XIV de la catedral de Toledo. (La Biblia de san Luis)», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, núm. 89 (1926), p. 373-419. Referències a induments diversos amb senyal d'Aragó, alguns vinculats amb seguretat al patriarca, altres potser a l'infant Sanç d'Aragó (1266-†1275), el fill de Jaume el Conqueridor: *Item un delantal de Uno labrado de seda a armas del Rey de Aragon, torres* (p. 383). *Item una capa de panno tartari blanco en beuado con oro e con oroffres anchos de londres en uestido en feudal bermejo al capiello a haraias del Rey de aragon* (p. 386-387). *Item otro par de kiuas de lana viejas comidas de poliella los boclares labrados a armas del Rey de Castiella e de Aragon y en cada tuna un Agnus dei de aljoffar sobre foja de oro* (p. 389). *Item un frontal viejo a leones e a castiellos a armas del Rey Daragon* (p. 395). *Item una casulla de panno de peso el oro fres labrado con aljof far grueso a armas del Rey de Castiella e a armas del Reyde Aragon*

Els episcopologis de l'església tarragonina vinculen al prelat altres objectes, perduts a dia d'avui. És el que s'esdevé amb una imatge de plata de sant Agustí,³⁸ o amb la roca de plata sobre la qual processionava el braç de santa Tecla.³⁹ Tot i que algunes fonts li assignen l'obra del contenidor d'una relíquia de santa Úrsula, sembla que fou el seu successor, Arnau Sescomes, qui va impulsar l'obra d'aquest receptacle d'argent.⁴⁰ Ell va aconseguir la relíquia.⁴¹

Va auspicar fundacions pietoses a la ciutat i més enllà, entre les quals resulten especialment significatives les capelles dedicades a sant Lluís d'Anjou, el seu oncle, erigides als convents franciscans de Tarragona,⁴² i Barcelona,⁴³ i també al pont de Monistrol,⁴⁴ exemples tots ells de la seva promoció de la *Beata Stirps* que, com veurem més endavant, també es va visualitzar al seu sepulcre. La cartoixa d'Escaladei reconeixia la seva munificència en l'obra del segon claustre, i de les dotze cel·les que portava aparellades. L'empresa es va enllestir el 1339, anys després de

(p. 404). *Una casulla de tartari con orofres ancho labrado a armas del Rey de Castiella e del patriarca con aljófar. Ítem túnica dalmática desse mesmo panno a armas del Rey de Castiella e del Rey de Aragón con orofres. Ítem una capa blanca de xamete enleuado aforrada en cendal bermejo con orofres ancho a armas del Rey de Aragón e con cinco botones pequenmos tres de aljófar, dos de plata* (p. 404); *Ítem una casulla dalmática de un panno doro alas sennales del Rey de Castiella e del Rey de Aragón y a águilasprietas* (p. 405); *Ítem la una crus que embio el patriarcha en que están dos pedacos de lignum domini que disen que es macica de oro con ssu pie de plata dorada esmaltada a. armas del patriarcha e en la crus ay trese piedras en ssus casas de cuero* (p. 409-410).

³⁸ JOSÉ SÁNCHEZ REAL (ed.), *El Archiepiscopologio de Luis Pons de Icart*, Tarragona, 1954, p. 133.

³⁹ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 135.

⁴¹ Josep Vallès, ardiaca de sant Llorenç, canonge de la catedral de Tarragona i capellà d'honor del rei, que va viure al segle XVIII, afirma: «Tenemos en la Sacristia de aquella Santa Iglesia [la catedral de Tarragona] la cabeza de Santa Úrsula, cubierta de plata, y dentro de ella están reliquias de las once mil Vírgenes, con otras muchas de diferentes Santos, que nos dexo nuestro gloriosísimo Infante». J. de VALLÈS, *Primer instituto de la Sagrada Religión de la Cartuxa...*, p. 121. Sobre l'arribada de la relíquia a la catedral de Tarragona, vegeu: Francesca ESPAÑOL, «El tesoro de Sant Joan de Valls entre els segles medievals i l'època moderna», *Quaderns de Vilaniu*, núm. 66 (2014), p. 47-66, especialment p. 56 i s.

⁴² El convent tarragoní estava situat extramurs i va desaparèixer en època moderna. Vegeu: Mn. Sanç CAPDEVILA, «Els franciscans i l'arquebisbe de Tarragona Benet de Rocabertí», a *Franciscalia*, Barcelona, 1928, p. 39-44. La notícia de la fundació de la capella la coneixem per un document de l'època del Cerimoniós. Es publica a: Josep TRENCHS ÓDENA, *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval*, Ignasi J. BAIGES et al. (ed.), Barcelona, 2011, doc. 969, p. 277. La capella va ser la seu de la confraria dels fusters de la ciutat, que va tenir el sant com a patró (la dada a Mn. S. CAPDEVILA, «Els franciscans...», p. 40, nota 8). Per a la titularitat de sant Lluís de Tolosa sobre diverses confraries dels estats de la Corona en època baixmedieval: F. ESPAÑOL, «La *Beata Stirps*...», p. 140 i s).

⁴³ Aquesta dada la recullen els historiadors domèstics, com ara Fra Jayme COLL, *Chronica Serafica de la Santa Provincia de Cathaluña de la regular observancia de nuestro padre S. Francisco*, Barcelona, 1738, p. 46: *Esta capilla es la que está al lado de la puerta de la Iglesia, llamada la puerta de S. Antonio. Con el tiempo un devoto de Santa Rosa de Viterbo hizo fabricar in hermoso retablo de la santa, que se puso en dicha capilla. En lo alto de el retablo están San Luis Obispo de Tolosa y el otro San Luis Rey de Francia: y es al presente llamada la Capilla de Santa Rosa.*

⁴⁴ Cebrià BARAUT, «La construcció del pont de Monistrol sobre el riu Llobregat (1317-1375)», *Montserrat. Butlletí del Santuari*, núm. 5 (gener, 1983), doc. 4, p. 35-39.

la seva mort.⁴⁵ Ho celebrava una inscripció epigràfica, avui perduda, el text de la qual coneixem mercès a les transcripcions que proporcionen Marià Mari,⁴⁶ i Jaime Villanueva.⁴⁷ Pels seus termes, és molt probable que es tracti d'una redacció post-medieval. En aquest mateix indret hi havia una cita escultòrica, que també es pot haver incorporat tardanament: *Está su efigie de Bulto en dicho claustro, en una piedra de alabastro, vestido de pontifical, y los doze monges que ofrece a la Virgen*.⁴⁸ L'afecció de Joan d'Aragó a la Cartoixa la certifica en el segon codicil que va dictar l'any 1333 al castell d'Alforja.⁴⁹ Hi expressa la voluntat de bastir el claustre i les cel·les, i parla de la cessió de la superba Bíblia francesa que posseïa. Les fonts registren altres donacions: *alajas de su pontifical y la cruz de él*.⁵⁰ Joan d'Aragó coneixia l'establiment cartoixà, atès que va presidir la consagració de l'església l'any 1332,⁵¹ però allò que certifiquen els seus llegats testamentaris són els vincles espirituals.

En el testament dictat l'any 1330, que per ara no s'ha trobat, també hi havia un llegat destinat a la seu toledana.⁵² Possiblement també hi figuraven els que va reservar per a la de Tarragona.⁵³

⁴⁵ La dada a: Jaime VILLANUEVA, *Viage Literario a las Iglesias de España*, vol. XX, Madrid, 1851, p. 163, que degué disposar d'una informació que no transcriu.

⁴⁶ Marià MARI, *Exposició cronologicohistòrica dels noms i dels fets dels arquebisbes de Tarragona*, Josep M. ESCOLÀ (ed.), vol. II, Tarragona, 1989-1999, p. 85.

⁴⁷ J. VILLANUEVA, *Viage Literario...*, vol. XX, p. 161-163: *Hoc opus claustris presentis cum cellis et apparatibus suis fecit fieri de bonis suis inclitis et Reverendissimus sanctae et praeclarae memoriae D. D. Johannes, Illustrissime D. Jacobi recordationis eximiae Regis Aragonum filius, Patriarcha Alexandrinus, qui in sortem Domini electus, et divinis obsequiis mancipatus, a Sancta Sede Apostolica variis gratiis et privilegiis merito insignitus, ad quod affectione speciali et devotione praecipua ferebatur religionis puritatem et vitae austeritatem, in qua vivunt ipsius ordines professors, ac bona spiritualia, quae fiunt in eodem, attendens, speransque indubie, ut sola Dei bonitate ad regna coelestia per hanc scalam scandere mereretur, cupiens devotionem huius operis indicio demonstrare, In honorem Dei et Beatissimae Virginis Mariae, Matris eius, in hoc monasterio conventum ordinavit, mandavit et voluit duplicari, semper ad Deum pro anima sua, ac parentum suorum, et omnibus fidelium oraturi, ac Deo ad laudem et gloriam sui nominis servituri; pro quorum provisione legavit dicto monasterio locum suum de Çaidino, dioc. Illerd. eidem monachis etiam pro studio in sacra theologia ad ipsis utilius impendendo, Bibliam suam pulchram glossatam, undecim volumina habentem (interdicta tamen penitus ipsius Bibliae alienatione) perpetuo concedendo, prout in sua inde facta ordinatione pia et laudabili continetur. In multis quoque aliis gratis et beneficiis istud monasterium honoravit: anno Domini M.CCC.XXXIII. VI. Kal. septembris. Et huius operis cellarum et claustris fuit operarius Fr. P. Loperdi, conversus monasterii Scalae Dei.*

⁴⁸ Proporciona la dada el canonge Josep Blanch (Barcelona, BNC, Ms. 729, vol. II, f. 67).

⁴⁹ En el document (Cf. Jaime VILLANUEVA, *Viage Literario...*, vol. XX, doc. L, p. 272-276), hi ha al·lusions al testament i al primer codicil, datats, respectivament, el 1330 i el 1331.

⁵⁰ Proporciona la dada el canonge Josep Blanch (Barcelona, BNC, Ms. 729, vol. II, f. 67v).

⁵¹ J. VILLANUEVA, *Viage Literario...*, vol. XX, p. 163.

⁵² Josep BLANCH, *Arxiepiscopologi...*, vol. II, p. 58. L'historiador parla d'una «capella», però la referència no permet determinar si es tractava d'una fundació o d'una «capella episcopal», és a dir, del conjunt d'elements d'indumentària que composaven el pontifical d'un prelat.

⁵³ A la consuetud del 1369 hi ha el rastre dels «vestiments del patriarca d'aur» i dels «vestiments brocats d'aur blaus del patriarca» (Andrés TOMÁS ÁVILA, *El culto y la liturgia en la catedral de Tar-*

El sepulcre monumental. La materialització del projecte

La mort del patriarca es va produir el 19 d'agost del 1334, a Pobo, al regne d'Aragó. Es dirigia a Ateca, on s'havien de reunir el rei de Castella i la seva germana, la reina d'Aragó. Aquesta circumstància degué obligar a preparar el seu cos per tal de facilitar-ne el trasllat a la ciutat de Tarragona, on es van celebrar les exèquies. Ignorem el dia precís de la solemnitat, però s'hi van aplegar els familiars més propers, entre els quals l'infant Pere, el futur Cerimoniós, i Jaume, el seu germà.⁵⁴ Imaginem que també hi foren presents el reis Alfons i Elionor. La catedral, que va acollir-la, havia estat consagrada el mes de juny de l'any 1331.⁵⁵ Era encara un edifici en construcció, però els elements essencials de la fàbrica ja existien; fins i tot el cor, localitzat originàriament a l'absis major, ja ocupava la nau central, com ara.⁵⁶ Era en aquest marc on s'havia d'acomodar el sepulcre del Patriarca, i l'indret que es va elegir es revela especialment significatiu pel que fa al valor atorgat a l'enterrament.

A la carta adreçada per Alfons el Benigne, des de Terol, als canonges de la catedral de Tarragona l'endemà de la mort del germà, els recorda que la catedral era el lloc on volia ser inhumat (*ubi sua sepulturam elegit*). Com que ignorem el contingut del testament dictat l'any 1330, no sabem si aquest extrem ja hi figurava. A la carta també es precisa quin és l'enclau més adient per fer-ho: *in loco honorifico tumuletur, idcirco volumus ac etiam vos rogamus, quatenus coram altari beate Tecle, cui dum, eius ecclesie prefuit dignum famulatum impendit, suam faciatis ac permitatis fieri sepulturam*.⁵⁷ La topografia del monument s'hi va acomodar.

S'ubica a la dreta de la capella major, l'indret reservat als patrons i als personatges que per la seva trajectòria podien ser empesos a la santificació, bé com a màrtirs o bé com a confessors.⁵⁸ Al mur on es va excavar l'arcosoli que l'aixopluga

ragona (1300-1700), Tarragona, 1963 p. 205, 212). També de la fundació de llum: «XII ciris ço és los del patriarca e d'En Guerau de Roquabertí e los quatre del tresorer» (*Ibidem*, p. 210) i de les «senyeres del patriarca» que tenien un protagonisme especial durant la festa que commemorava la consagració de l'església (*Ibidem*, p. 121, 189-190). Vegeu també la nota 72.

⁵⁴ Daniel GIRONA LLAGOSTERA, «Itinerari de l'Infant Pere», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XIX (1934), p. 237.

⁵⁵ A. TOMÁS, *El culto...*, p. 189-190.

⁵⁶ Les dades que informen del procés d'obra de la catedral a: Mn. Sanç CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes i els capitulars*, Barcelona, 1934.

⁵⁷ J. VINCKE, *Documenta selecta...*, doc. 506, p. 310-311.

⁵⁸ A Catalunya hi ha un exemple il·lustratiu del que apuntem: el sepulcre del canonge de Lleida, Berenguer Barutell (†1432), que va morir assassinat defensant els drets de la seva església, i va ser inhumat a la catedral en un sepulcre que comparteix topografia amb el tarragoní. A Lleida tampoc fou el difunt qui va auspicar el seu monument funerari. Ho van acordar els membres del capítol i es va dur a terme amb els mitjans que hi van abocar els seus membres (Cf. Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Espais de la mort, espais de poder. Fundacions i capelles», a Montserrat MASIA i Joan BUSQUETA (co-missaris), *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, 2003, p. 130-147, especialment p. 136).

FIGURA 5: Armari del Braç de santa Tecla. Fotografia: MV Arte

hi havia, almenys des de l'entorn del 1300,⁵⁹ l'armari-reliquiari on s'havia custodiat la Santa Espina, un reconditori en el qual, a partir de 1321, es dipositarà el braç de santa Tecla, la patrona de l'església tarragonina i amb el temps de la ciutat (fig. 5). Aquesta associació no és irrellevant i la historiografia ho ha destacat.⁶⁰ Tampoc ho és el disseny del mausoleu, ni el material emprat per executar-lo. És evident que els trets que signifiquen el projecte obren un interessant camí a propòsit dels seus creadors, tant el material com l'intel·lectual, una qüestió en la qual, com veurem, el text de l'epitafi que figura al frontal del vas és igualment significatiu.

Com era acostumat, mentre es preparava el monument sepulcral, el cos va rebre sepultura provisional en un indret de la catedral que ignorem; és el *locus*

⁵⁹ El reconditori ja s'atesta l'any 1302: A. TOMÁS, *El culto y la liturgia...*, p. 90. Sobre la història i vicissituds d'aquest armari, vegeu en aquest mateix volum l'estudi de: Emma ZAHONERO i Jesús MENDIOLA, «El entorno del sepulcro de Juan de Aragón. Reconstrucción hipotética del armario de reliquias».

⁶⁰ Joaquín YARZA LUACES, «La imatge del bisbe en el gòtic català», a *Thesaurus. L'Art dels Bisbats de Catalunya*, Barcelona, 1986, p. 118-136, especialment p. 129.

d'on va ser extret per la seva germana Blanca, amb l'objectiu d'endur-se'l al monestir de Sixena, d'on era priora. Recordem que, amb el pretext de resar per l'ànima del difunt, va quedar-se de nit dins la catedral, i va aprofitar la circumstància per robar el cadàver. N'informa una carta del rei Alfons el Benigne al seu fill, l'infant Pere, el futur Cerimoniós, datada el 12 de desembre de 1335. Es mostra escandalitzat per aquesta acció sacrílega, l'objectiu de la qual era enterrar el patriarca a Sixena per afavorir la inhumació de Blanca al seu costat.⁶¹ El cos va ser recuperat amb tota la discreció possible i el seu retorn a Tarragona degué coincidir amb l'avenç del sepulcre definitiu.

Les dades sobre el projecte són molt escadusseres. No s'ha localitzat el contracte, però l'inici dels treballs s'ha de situar més enllà del 1334, any de la mort, i la seva conclusió vers 1337, quan es preparava l'indret on s'havia d'encabir.⁶² Aquest arc cronològic és interessant perquè coincideix amb l'activitat d'un escultor d'origen septentrional, atestat a Mallorca i a Catalunya, més en particular a la ciutat de Tarragona. Ens referim a Pere de Guines.⁶³ Allò que atorga interès a aquest artífex en relació amb el sepulcre que analitzem són tres qüestions. La primera, la seva presència a Tarragona, un fet que ja va invocar Joan Serra Vilaró per proposar el que ara reprenem amb nous arguments.⁶⁴ En segon lloc, la seva familiaritat amb el marbre, el material emprat, tal com veurem, en l'obra del sepulcre d'Alfons el Benigne i d'Elionor de Castella, als franciscans de Lleida a partir de 1338.⁶⁵ Finalment, la seva reputació, segons ho atesta un client de qualitat com Pere el Cerimoniós, en l'obra de sepulcres monumentals. Recordem que, a més del mausoleu lleidatà, el va reclamar per conduir l'obra del seu al monestir de Po-

⁶¹ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II...*, vol. II, doc. 459, p. 332-333. Referències a: *Ibidem*, vol. I, p. 176-177.

⁶² El 6 de setembre de 1337 es van pagar 12 diners a «tres homes que tiraren les pedres que exiren de la on facien lo monument del Senyor Patriarca e les portaren de prop la porta de les fonts» (Joan SERRA VILARÓ, *El frontispicio de la catedral de Tarragona*, Tarragona, 1960, p. 26).

⁶³ Les dades sobre l'escultor abasten dinou anys d'activitat. Sense ser molt abundants, són suficients, però, per ponderar la seva categoria professional. L'any 1325 era a Mallorca, i el 1338 ja treballava a Catalunya, a les ordres del rei Pere el Cerimoniós, en el mausoleu del seu pare a Lleida. Després serà cridat pel monarca per conduir el seu sepulcre a Poblet (1340). Aquest encàrrec, però, va ser més simbòlic que efectiu. El 1341 seguia ocupat en el sepulcre reial de Lleida. Al llarg d'aquest període és reconegut en diversos documents com a *habitorum Barchinone*, la qual cosa sembla apuntar que no hi estava aïnat. L'any 1344 va adquirir una casa a Tarragona. Més enllà no s'han localitzat notícies noves. A pesar d'aquest recorregut, les incògnites sobre la seva personalitat resten obertes. S'ha proposat identificar-lo amb el mestre anònim que executa el sepulcre d'Elisenda de Montcada, al convent de Pedralbes (Pere BESERAN RAMON, «Un taller escultòric a la Barcelona del segon quart del segle XIV i una proposta per a Pere de Guines», *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. VI (1994), p. 215-230). Nosaltres proposem una atribució alternativa.

⁶⁴ J. SERRA, *El frontispicio de la catedral...*

⁶⁵ Sobre aquesta empresa, vegeu: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Formas artísticas y espiritualidad. El horizonte franciscano de Jaime II y su círculo familiar», a Isabel BECEIRO (dir.), *Poder, piedad y devoción. Castilla y su entorno. Siglos XIII-XV*, Madrid, 2014, p. 389-422, especialment p. 414-418.

blet (1340).⁶⁶ Pere de Guines reapareix en un document del 1344, i entre aquesta data i l'any 1349 es perd el seu rastre.⁶⁷ Probablement degué morir.

Pel que fa al sepulcre de Lleida, l'encàrrec és important perquè el podem emprar com a mirall en la reconstrucció del procés d'obra del sepulcre del Patriarca a Tarragona, fins i tot si Guines no fou el seu artífex. Es tracta dels comptes presentats al rei l'any 1340, un cop enlestits els treballs.⁶⁸ Al document hi ha diverses qüestions a destacar. La primera, el canvi d'opinió de Pere el Cerimoniós, el promotor, respecte el mausoleu del seu pare. Originàriament havia de ser individual i de pedra, finalment el va voler doble (es va preparar per acollir també les despulles d'Elionor de Castella) i de marbre. En la primera fase, Pere de Guines va acudir a les pedreres de la ciutat de Tarragona per obtenir el material necessari i després el va traslladar per mar i a través del riu Ebre, fins la ciutat de Lleida.⁶⁹ Quan ja s'havia fet aquest esforç, el rei va canviar d'opinió. Ara el volia de marbre i l'escultor es va aprestar a aconseguir el volum de pedra necessària. Aquest canvi de projecte el reflectia un contracte, signat a València l'any 1337, que no s'ha conservat. S'hi al·ludeix a l'instrument que glossem. Pere el Cerimoniós i la reina Elionor de Castella, la vídua, hi figuraven com a promotors. Tot i que Elionor finalment no s'hi va enterrar, pensava fer-ho, raó per la qual va assumir les despeses generades per la seva execució. Els canvis que s'introduïren en el projecte l'any 1337, amb l'increment del cost final que van portar aparellats, són molt significatius.

Si exceptuem el sepulcre de Joan d'Aragó, a Catalunya no hi havia aleshores cap altre mausoleu de marbre.⁷⁰ En conseqüència, el canvi de parer del Cerimoniós, pel que fa al sepulcre patern, ha d'haver obeït a una avaluació ocular de la qualitat que aquest material conferia a l'acabat final de l'obra, un fet que obliga a situar-lo

⁶⁶ L'obra va ser encomanada conjuntament a Pere de Guines i a Aloi de Montbrai. Cf. Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El panteón dinástico de Poblet: dimensión política y espiritual», a Isabel BECEIRO (dir.), *La espiritualidad y la configuración de los reinos ibéricos (siglos XII-XV)*, Madrid, 2018, p. 241-280, especialment p. 252.

⁶⁷ Vegeu la nota 63. Quan el Cerimoniós va impulsar de nou l'obra del seu sepulcre l'any 1349, Pere de Guines ja no figura al contracte. Qui el signa amb mestre Aloi és Jaume Cascalls.

⁶⁸ A. RUBÍO Y LLUCH, *Documents...*, vol. II, doc. LXV, p. 62-66.

⁶⁹ Com que el document registra les despeses generades per l'empresa, s'assenyala amb molt de detall tot el que les va generar. És aquesta informació la que permet establir un paral·lel amb l'obra del sepulcre del patriarca. Segons el registre, Guines va conduir el material des de les pedreres tarragonines al mar i el va embarcar. Quan el vaixell va arribar a Tortosa, la seva càrrega va ser traslladada a una barca de navegació fluvial i, un cop remuntat l'Ebre fins a l'aigabarreg amb el riu Segre, el poc cabal d'aquest darrer va obligar a interrompre el trasllat. Un cop arribats els materials a Lleida, l'escultor va començar a treballar. Va haver d'interrompre la tasca, però, quan el rei va decidir que el sepulcre fos de marbre. Un cop reunit, es va procedir al seu trasllat segons el mateix sistema emprat en el viatge precedent.

⁷⁰ Ja s'havien descobert les pedreres d'alabastre de Beuda i Segueró, a la Garrotxa, i alguns projectes representatius de la Catalunya de començament del Tres-cents se n'havien servit: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El alabastro como material escultórico en ámbito hispánico en época gótica: las canteras de Girona», a *Le plaisir de l'art du Moyen Âge, Commande, production et réception de l'oeuvre d'art. Melanges offerts a Xavier Barral i Altet*, París, 2012, p. 577-591.

front el sepulcre del seu oncle, tot just acabat, per poder ponderar-ne l'excel·lència. La modificació del projecte lleidatà seria la conseqüència directa d'aquest fet. La documentació confirma que va actuar compulsivament en casos similars.⁷¹ També ho va poder fer en aquesta ocasió. Quan va poder succeir? Quan el cadàver del seu oncle va ser traslladat definitivament al monument funerari? En ocasió d'algun dels viatges d'anada o tornada a València? No tenim una resposta concloent.

Amb tot, d'acord amb el desenvolupament dels fets, abans de 1338 va haver d'informar-se sobre el lloc on era possible obtenir el marbre necessari per obrar el sepulcre patern. El registre de les despeses presentat per Pere de Guines localitza l'activitat de les dones que el van extreure als edificis de l'antiga Tarraco (*diversae alberchs situati en la pescateria de Tarragona*, apunta el document). Era el mateix entorn del qual provenien els que s'havien emprat en el sepulcre arquebisbal.

L'espai que acollia l'armari-reliquiari del braç de santa Tecla va adquirir un valor afegit amb la instal·lació del sepulcre del patriarca, o es va voler que l'adquirís. Especialment, si es té en compte el que proclama la inscripció funerària del seu frontal en relació amb el seu contingut, un extrem del qual no es troba cap ressò en el necrologi de la catedral.⁷² La despulla de Joan d'Aragó era la d'un mortal amb la potestat de fer prodigis: *multa miracula operatus*, segons s'afirma a la inscripció funerària. El text, concebut en termes elegíacs, evoca altres qualitats del difunt: *Hic requiescit corpus sanctae memoriae Domini Johannis, filii Domini Jacobi Regis Aragonum, qui in XVII anno aetatis suae factus Archiepiscopus Toletanus, sic dono scientiae infusae divinitus, et gratiae praedicationis floruit, quod nullus eiusdem aetatis in hoc ei similis crederetur. Carnem suam ieiuniis, et ciliciis macerans, in XXVIII anno aetatis suae factus Patriarcha Alexandrinus, et administrator ecclesiae Terraconensis, ordinato per eum, inter multa alia bona opera novo monasterio Scalae Dei, diocesis Terraconensis, ut per ipsam scalam ad coelum ascenderet, reddidit spiritum Creatori XIV kalendis septembris anno Domini M.CCC.XXXIV anno vero aetatis suae XXXIII, pro quo Deus tam in vita quam post mortem eiusdem est multa miracula operatus.*⁷³

Atès que l'epígraf es va redactar després de la seva mort, hem de deduir que res del que es posa en joc al sepulcre, executat en sintonia amb l'epitafi, pot ser

⁷¹ Recordem l'anècdota, del tot escaient en aquest context, del rei descobrint al taller de Jaume Cascalls, a Barcelona, un sepulcre amb el frontal decorat amb una processó de personatges fent el dol, que incorporava una crosta de vidre pla, opac, sobre l'alabastre. A la carta adreçada als mestres que executaven els sepulcres del panteó de Poblet (1354), els ordena adoptar aquesta iconografia i aquesta especificitat tècnica. El document a: A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documentos...*, vol. II, doc. CXI, p. 103-104.

⁷² Salvador RAMON i Xavier RICOMÀ, «El necrologi de la Seu de Tarragona», a *Miscel·lània Històrica Catalana. Homenatge al Pare Jaume Finestres, historiador de Poblet (†1769)*, Abadia de Poblet, 1970, p. 377: *Eodem die anno MCCCXXXVI obiit illustris dominus Ioannes de Aragonia filius legitimus regis Iacobi secundi, patriarcha Alexandrinus et XVII Tarracone Archiepiscopus qui fecit unum claustrum in monasterio Scala Dei et duo beneficia et anniversaria in hac ecclesia, et quatuor cereos magnos qui ardeant certis festivitibus iuxta altare maius beate Thecle.*

⁷³ El text s'ha editat molt cops. Ens servim de la transcripció de Jaime Villanueva,

FIGURA 6: Figura jacent. Fotografia: MV Arte

superflu. Indubtablement, aquesta constatació aboca a reconèixer rere el monument episcopal un creador intel·lectual remarcable.

El sarcòfag se situa sota un arcosoli folrat íntegrament amb marbre, al fons del qual se situa el relleu amb l'*elevatio animae*. A la part alta hi figura Déu-Pare, entronitzat, fent el gest de la benedicció; a sota, vestit de pontifical, i amb les mans en oració, mirant-lo, la figura que evoca l'ànima del patriarca. Dos àngels agenollats sostenen el llenç en el qual és elevada. Per sota d'aquesta escena se situa el sarcòfag. El sostenen dos lleons gastrocèfals que devoren un gosset i un conill. Al vas només s'ha treballat la zona frontal, la que seria visible un cop instal·lat al seu lloc de destí. S'hi desplega la inscripció sepulcral, ja transcrita, que exhibeix uns bellíssims caràcters epigràfics i està emmarcada per una delicada sanefa de pàmpols, en la qual es fa present l'emblema privatiu del patriarca, sis vegades, i l'escut amb la Tau tarragonina, quatre cops.

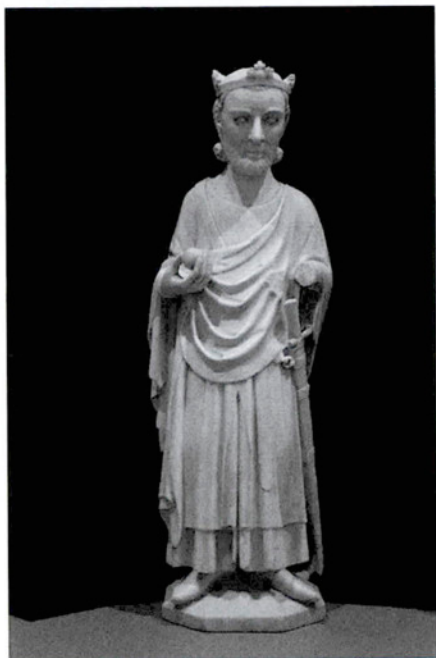
La figura jacent de Joan d'Aragó és de mida natural (fig. 6). Té les mans creuades sobre el ventre i els seu peus, en lloc de reposar sobre el llom d'un lleó, ho fan sobre una peanya, un tret singular del sepulcre. Vesteix de pontifical, i el conjunt d'elements que conformen aquesta indumentària s'acomoden al que fou usual contem-

FIGURA 7: Detall de la figura jacent. Fotografia: J. Yarza

poràniament. Es constata que al bàcul, la crossa del qual, amb una Anunciació al bell mig, replica una de les tipologies més recurrents durant el segle XIV, bé en metall, bé en iveri. Els guants incorporen peces circulars d'esmail, i l'anell episcopal, visible a la mà dreta, un camafeu antic, d'acord amb un ús que fou general. Altres camafeus embelleixen l'exterior de la mitra, en la qual se simulen un total de set pedres engastades. Les sabates que calça comparteixen la sumptuositat de tot el conjunt. L'escultor hi reproduceix un brodat, per al qual recupera la sanefa de pàmpols. La casulla està rivetejada per un brodat de caràcter vegetal dins el qual s'incriuen escudets amb l'heràldica privativa del difunt. Per damunt de la casulla se situa el pal·li, la insígnia reservada al metropolità que Joan d'Aragó va ostentar com a primat toledà i tarraconí. També significa la figura de sant Fructuós que forma part de la galeria hagiogràfica que acompanya el jacent, de la qual parlarem més tard. L'efígie de Joan d'Aragó és superba, però l'escultor ha desplegat el seu talent incontestable en el rostre del difunt, un rostre jove i serè, amb els ulls tancats i barba incipient, a qui s'han recreat les pilositats de les celles i les arrugues del front (fig. 7). La posició de l'efígie és la mateixa que la del cadàver dins el vas. Té els peus encarats a orient, una disposició que el dia de la resurrecció dels morts facilitarà que el cos s'aixequi del sepulcre, mirant en direcció a l'altar major, el lloc més sagrat de l'edifici.

A l'entorn del sarcòfag se situen cinc figuretes exemptes, de marbre, adscribibles al mateix escultor que va executar la totalitat del monument (fig. 8-9). La que es localitza als peus correspon a santa Tecla, la del capçal a sant Fructuós. Les tres

FIGURES 8-9: Sants familiars: sant Lluís, rei de França i sant Lluís de Tolosa. Fotos: J. Yarza

restants, a sant Lluís d'Anjou o de Tolosa, a sant Lluís de França i a santa Elisabet d'Hongria. Aquesta darrera és, de totes, la més enigmàtica, però considerant que en aquest desplegament hagiogràfic s'ha apostat decididament per la *Beata Stirps*, el llibre que sosté i la seva indumentària (la pròpia d'una dona adulta, casada) semblen descartar una altra possibilitat. Pel que fa a les restants, els atributs i la indumentària que les signifiquen són les habituals en la seva iconografia. Lluís d'Anjou porta l'hàbit franciscà i els induments associats a la dignitat episcopal que va detenir. Lluís IX de França, les insígnies reials. Sant Fructuós, els induments que remarquen la seva condició episcopal, amb el pal·li preceptiu del metropolità. Santa Tecla la palma i el llibre, però també el cabell descobert, propi de les adolescents. La superfície de les escultures s'ha treballat íntegrament. A pesar d'estar concebudes per anar adossades al mur, la part posterior de les imatges està totalment acabada. També s'aprecia l'esforç de l'artífex a l'hora d'individualitzar els personatges. Hi ha rostres joves (Tecla, Lluís d'Anjou) n'hi ha de madurs (Lluís IX de França, Elisabet d'Hongria). Són figures quelcom desproporcionades, una particularitat que no s'aprecia a la figura jacent.

La posició de tots ells a l'entorn de l'efígie els atorga un innegable protagonisme en la *commendatio animae* del difunt. Són els intermediaris que vetllaran per la salvació de la seva ànima, uns interlocutors amb els quals ha establert la complicitat que garanteix la conclusió satisfactòria del darrer viatge. D'una banda, els patrons de la catedral, Tecla i Fructuós, màrtirs ambdós de l'etapa clandestina del cristianisme, i testimonis de les arrels antigues de l'església tarragonina.⁷⁴ De l'altra, els sants familiars: Elisabet d'Hongria, la germana de Violant d'Hongria, l'esposa del rei Jaume el Conqueridor, el rei Lluís IX de França, oncle-avi de la seva mare, Blanca d'Anjou, i finalment Lluís d'Anjou, germà de Blanca i oncle del difunt, al qual Joan d'Aragó va manifestar una especial afeció.⁷⁵ A Catalunya, si s'exceptua el sepulcre d'Elisenda de Montcada al monestir de Pedralbes, no hi ha cap altre projecte on s'hagi apostat en aquesta direcció.⁷⁶ Potser també es va fer a Lleida, però les descripcions antigues del mausoleu d'Alfons el Benigne no se'n fan ressò.

Aquest potent discurs iconogràfic està fet a la mida del difunt, i qui el va concebre estava informat de les qualitats que el decoraven: la saviesa i la seva aptitud oratòria; també, però, sobre les seves pràctiques penitencials i les devocions més íntimes. Fins i tot l'elecció d'un rostre jove per a l'efígie del difunt pot interpretar-se en aquesta línia. El creador intel·lectual el coneixia.

El monument es complementa amb un seguit d'elements ornamentals de gran bellesa que, com el marbre, van contribuir de forma decisiva al seu *decorum*. Es

⁷⁴ La Tarraco cristiana l'acreditaven, entre altres, el bisbe Fructuós i els diaques Eulogi i Auguri, martiritzats a l'amfiteatre al segle III. Eren els màrtirs locals, i durant els segles medievals es va recuperar el seu culte, particularment el del primer, si bé sense comptar amb les seves preuades relíquies ja que, segons la tradició, havien estat expatriades a Gènova durant la invasió musulmana. La restauració eclesiàstica de Tarragona en època medieval (la que es feu efectiva al segle XII i els intents que la van precedir) va portar aparellada una mixtificació d'aquest cristianisme antic, mercès a la vinculació de Tarraco a l'empresa apostòlica, a través de les figures de Pau i Tecla. (Cf. Meritxell PÉREZ MARTÍNEZ, «La invenció (inventio) del culte a Santa Tecla en la Tarragona d'època medieval», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 50 (2005-2006), p. 21-58; ID., «Sancta Virgo Thecla. La introducció del culte de Tecla a Tarragona», a *El culte de Tecla, Santa d'Orient i d'Occident*, Barcelona, 2015, p. 113-146). Aquest «valor» de l'Antiguitat tenia, però, dues cares: hi havia una Tarraco pagana que calia cristianitzar i una Tarraco cristiana que calia reivindicar. És testimoni de la primera operació la destrucció o apropiació dels vestigis monumentals pagans, com l'antic temple d'August, sobre els fonaments del qual s'aixecarà la nova catedral. L'amfiteatre, escenari del martiri de Fructuós, Eulogi i Auguri, perviu, però al seu bell mig, vers 1200, s'hi erigeix l'església de Santa Maria. La mateixa operació es va fer efectiva al territori contigu a la ciutat sobre el qual s'estenia el senyoriu de l'església tarragonina. Ho atesten enclaus com Centcelles, o Paret Delgada. En un context divers, se situa la reivindicació de l'Antiguitat cristiana. El sarcòfag, dit «de Bethesda», inserit a la zona alta de la porta meridional de la façana occidental de la Seu, funciona com una cita visual eficient d'aquesta memòria de la Tarraco dels primers segles del cristianisme (aquesta darrera lectura a: F. ESPAÑOL, «*Nobleses de pedra...*», p. 134).

⁷⁵ Vegeu les notes 42, 43 i 44 i el text que les precedeix.

⁷⁶ Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «L'Univers d'Elisenda de Montcada i el seu patronatge sobre el monestir de Pedralbes», *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. XXV (2016), p. 9-35.

FIGURA 10: Detall de l'arc que enquadra l'espai sepulcral. Fotografia: MV Arte

localitzen a l'arc que a manera de guardapols delimita aquest aixopluc funerari: fulles vegetals de gran format ornent el seu perfil exterior, i uns arquets rematats amb idèntics motius, l'intradós. L'arc arrenca d'uns capitells on retrobem les recurrents fulles de pàmpol, aquí diposades en dos nivells superposats. Per damunt dels capitells, a banda i banda, hi ha dues mènsules, dos caps de gran qualitat, de regust antiquitzant. Particularment el masculí, situat a l'esquerra, que ostenta una corona d'heura, un detall erudit atès el context funerari on s'empra (fig. 10). Recordem que des de l'Antiguitat aquesta fulla evocava la vida eterna. També són remarcables els pilarets que delimiten lateralment l'espai de l'arcosoli i la delicada ornamentació que els significa. Amb el pas del temps, els pinacles que els coronaven van sofrir desperfectes (hi ha fotografies antigues on no hi figuren) i van ser restaurats i restituïts amb els materials originaris. L'excel·lència d'execució que exhibeix tot aquest sector arquitectònic testimonia la del mestre que va dur-lo a terme. Hi descobrim caparrons humans i figures d'animals fantàstics en posicions impossibles. L'ornament gòtic d'arrel septentrional al servei del *decorum* de l'obra.

A banda i banda de l'arc que delimita el *locus* funerari, a la zona dels carcanyols, s'hi situen dos escuts amb les armes del difunt, acompanyats d'escudets amb

la Tau, emblema de la Seu de Tarragona. L'heràldica del patriarca reapareix més amunt, alineada amb l'armari-reliquiari del braç de santa Tecla.⁷⁷ A la dreta hi ha el seu escut partit amb els pals reials i les flors de lis dels Anjou; fent-li *pendant*, el que ostenta una Tau al camper. El sepulcre i l'armari-reliquiari componen un tot. Sembla clar que el disseny definitiu del mur, un cop incorporat el sepulcre, perseguia aquesta fusió: la de la relíquia més preuada de la catedral, amb la despulla episcopal més prestigiosa fins aleshores de l'església tarragonina.

Qui fou l'artífex d'aquesta empresa? La historiografia ha insistit en els seus italianismes.⁷⁸ Al sepulcre hi ha elements que semblen apuntar en aquesta direcció, però també n'hi ha de filiació francesa incontestable, particularment tot el repertori ornamental que s'hi desplega. L'activitat del mestre, per ara anònim, no està circumscrita a aquest sepulcre. Com ha estat posat de relleu d'antic, les figures dels Quatre Pares de l'Església instal·lades a la façana de la capella del palau episcopal de Tortosa hi estan emparentades.⁷⁹ També, la producció de l'artífex Guillem Seguer, l'activitat del qual es localitza a l'àrea tarragonina i lleidatana durant els anys centrals del segle XIV.⁸⁰

En aquest context, proposar un nom d'ascendent septentrional, com el del francès Pere de Guines, pot semblar poc oportú. Això no obstant, com a contrapartida tenim les dades que hem analitzat prèviament i que recuperem ara: la seva familiaritat amb el marbre, la seva presència a la ciutat, i el reconeixement de la seva capacitat en el camp de l'escultura funerària per part dels promotors. Què vol dir «de Guines»? Òbviament es tracta d'un apel·latiu d'origen,⁸¹ però sabem com en fou d'important l'aculturació dins el món de l'art. La França meridional, on se situen els territoris continentals del Regne de Mallorca, que és on documentem l'activitat més primerenca de l'escultor, va ser un lloc propici a l'aiguabarreig. Hi van conviure artífexs d'origen septentrional amb mestres originaris d'Itàlia, un fet que va tenir incidència en el llenguatge formal. És el que també va passar a Avinyó. Quan s'analitzen, per exemple, les superbes escultures que decoren el cor renovat de la catedral de Sant Nazari de Carcassonna, gairebé totes descobreixen ascendent septentrional, això no obstant, dins d'aquesta adscripció, moltes reclamen matisos, una d'elles la del bisbe sant Gimer.⁸² És aquesta ambigüitat la que ens sembla intuir sobre el sepulcre tarragoní i que fa apte Pere de Guines com a candidat a la seva autoria.

⁷⁷ La història d'aquest armari a: E. ZAHONERO i J. MENDIOLA, *El entorno del sepulcro de Juan de Aragón...*, en aquest mateix volum.

⁷⁸ Vegeu els treballs citats a la nota 3.

⁷⁹ Agustín DURAN SANPERE i Juan AINAUD DE LASARTE, *Escultura gòtica*, («Ars Hispaniae»), Madrid, 1956, p. 194.

⁸⁰ F. ESPAÑOL, *Guillem Seguer de Montblanc...*, p. 39-46; ID., *El gòtic català...*, p. 158-162.

⁸¹ A la zona del Pas-de-Calais, al nord de França, hi ha la localitat de Guines, una ciutat que en època medieval va ser el centre d'un comtat del mateix nom.

⁸² Bones reproduccions a Michèle PRADALIER-SCHLUMBERGER, *Toulouse et le Languedoc: la sculpture gothique XIIIe-XIVe siècle*, Toulouse, 1998.

La Beata Stirps. El sepulcre de Joan d'Aragó, un instrument hagiogràfic?

La inscripció que commemora el patriarca Joan d'Aragó al frontal del seu sepulcre destaca els miracles que va realitzar. Sembla una afirmació retòrica, però la localització privilegiada del monument i la seva associació al *locus* del braç de santa Tecla semblen sancionar la santedat del personatge. No comptem amb cap altra font que apunti en aquesta direcció, si bé la biografia del personatge informa d'episodis que des de la perspectiva de l'Església podien ser interpretats en aquesta clau. Les tensions que va haver de suportar a Castella durant els anys de prelatura toledana, es podien veure com un testimoni de la seva infinita paciència, una qualitat reconeguda als confessors.⁸³ D'altra banda, la seva voluntat de retirar-se a la cartoixa de Portaceli per fer penitència i disciplinar-se quan va retornar definitivament a la Corona d'Aragó des de Castella, també informa de quin era el seu perfil psicològic.⁸⁴ El pare li ho va prohibir, invocant la seva salut, però la dada és eloqüent.

No deuria tractar-se d'una pràctica excepcional. La memòria funerària se'n fa ressò: *Carnem suam ieiuniis, et cilicis macerans*. Era fill de rei i el pare va abocar-lo a la carrera eclesiàstica, des d'on presumia que podria servir els seus interessos polítics, però l'Infant actuà mogut per una espiritualitat que van compartir contemporàniament molts integrants de les famílies reials. Lluís d'Anjou, l'hereu al tron de Nàpols, va renunciar a aquesta dignitat per fer-se menoret.⁸⁵ També va seguir aquest camí Jaume de Mallorca.⁸⁶ Jaume, el primogènit de Jaume el Just, a pesar dels trets contradictoris de la seva personalitat, va actuar similarment.⁸⁷ No

⁸³ Manuel GARCÍA FERNÁNDEZ, «Jaime II y la minoría de Alfonso XI (1312-1325). Sus relaciones con la sociedad política castellana», *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 18 (1991), p. 143-183.

⁸⁴ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II...*, vol. II, doc. 440, p. 319-320.

⁸⁵ Sobre el personatge: Margaret S. TOYNBEE, *Louis of Toulouse and the Process of Canonization in the Fourteenth Century*, Manchester, 1929; Célestin VIELLE, *Saint Louis d'Anjou, évêque de Toulouse*, Vanves, 1930; Marie-Hyacinthe LAURENT, *Le culte de S. Louis d'Anjou à Marseille au XIVe siècle. Les documents de Louis-Antoine de Ruffi suivis d'un choix de lettres de cet érudit*, («Temi e Testi», 2), Roma, 1954; Edith PÁSZTOR, *Per la storia di san Ludovico d'Angio (1274-1297)*, Roma, 1955; J. PAUL, «Saint Louis d'Anjou, franciscain et évêque de Toulouse (1274-1297)», a *Les évêques, les clercs et le roi (1250-1300)*, («Cahiers de Fanjeaux», 7), Toulouse, 1972, p. 59-90. Entre les darreres aportacions hi ha les actes del congrés celebrat l'any 2016: Teresa D'URSO et alt. (ed.), *Da Ludovico d'Angiò a san Ludovico di Tolosa. I testi e le immagini*, Spoleto, 2017.

⁸⁶ Ho recorda la carta adreçada l'any 1334 per la reina Sança de Mallorca, esposa de Robert de Nàpols, al capítol general dels franciscans. Transcrivim aquest interessant paràgraf a F. ESPAÑOL, «La Beata Stirps...», p. 150. Sobre el franciscanisme dels reis de Mallorca: P. Martí de BARCELONA, «L'Orde franciscà i la Casa Reial de Mallorques», *Estudis Franciscans*, vol. XXX (1923), p. 354-383. ID., «Na Sanxa de Mallorques, regina de Sicílies», *Estudis Franciscans*, vol. XXXIII (1924), p. 196-211; Fra Pere SANAHUJA, *Historia de la Seráfica provincia de Cataluña*, Barcelona, 1959, p. 113-115; Nikolas JASPERT, «Els descendents piadosos d'una princesa hongaresa. Heretgia i santedat al casal de Barcelona durant el segle XIII i XIV», a *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria a l'edat mitjana*, Barcelona, 2009, p. 291-306.

⁸⁷ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II...*, vol. I, p. 83-106; ID., «Una carta inédita del primogènit de Jaime II de Aragón», a *Estudios dedicados a D. Ramón Menéndez Pidal*, vol. I, Barcelona,

estem en disposició d'avaluar el pes que l'exemple de l'oncle sant napolità va poder tenir en mans dels preceptors que van vigilar l'educació de l'infant Joan, però la complicitat amb els espirituals que expressà al llarg de la seva vida és un toc d'alerta en aquest sentit.⁸⁸ La sintonia amb els franciscans va ser compartida pels membres del cercle reial més propers. S'esdevé amb la seva àvia, Constança de Sicília, amb els seus oncles, Alfons el Liberal i Frederic de Sicília, amb els seus pares, Jaume el Just i Blanca d'Anjou, i també amb els seus germans.⁸⁹

En aquest context, el compromís amb la promoció del culte de Lluís d'Anjou, germà de la seva mare, no sembla casual. També hi van col·laborar activament els seus germans. Recordem que el rei Alfons el Benigne va auspicar a Catalunya i a l'Aragó una sèrie de capelles i confraries que el tenien per titular,⁹⁰ i que Blanca, la seva germana, la priora de Sixena, recorda, al testament, la fundació d'una capella en honor seu al monestir que va governar.⁹¹

Aquesta complicitat de Joan d'Aragó amb els franciscans, i amb els que dins l'orde van preservar l'ideari del fundador,⁹² no fou incompatible amb l'exercici de la seva dignitat en totes aquelles esferes que s'hi subordinaven. Tampoc la convivència amb el fast que portaven aparellat. Va intervenir en la coronació del seu germà Alfons el Benigne a Saragossa l'any 1328;⁹³ el va casar amb Elionor de Castella el primer de febrer de 1329, a Tarassona.⁹⁴ Quan va morir el 1334, es traslladava a Ateca per assistir a la reunió dels reis de Castella i Aragó. El fast també va

1950, p. 477-488; Joaquim MIRET Y SANS, *El forassenyat primogènit de Jaume II*, («Memòries de la Secció Històrica Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans», XVIII), Barcelona, 1957; Eufemià FORT I COGUL, «Una vocació monàstica obstinadament interdicta. El primogènit de Jaume II i el seu vot de professar a Santes Creus», *Studia Monastica*, núm. 3 (1961), p. 357-376.

⁸⁸ Ho remarca: M. DYKMANS, *Lettre de Jean d'Aragon...*, p. 148, nota 28.

⁸⁹ F. ESPAÑOL, *Formas artísticas y espiritualidad...*, p. 389-422. Recordem a l'infant Pere, primer comte d'Empúries, i després comte de Prades, el qual es va fer menoret quan es quedà vidu. Sobre el personatge: Fra J. COLL, *Chronica...*, p. 92-114; P. Anselm de BARCELONA, «El infante Fr. Pedro de Aragón», *Estudios Franciscanos*, vol. XI (1913), p. 132-136; vol. XII (1914), p. 129-141, 434-438; vol. XIII (1914), p. 204-215; vol. XIV (1915), p. 58-65; Andrés IVARS, «Cuando y en dónde murió el infante Fr. Pedro de Aragón», *Archivo Ibero Americano*, vol. V (1916), p. 138-145; ID., «Testamento del Infante Fr. Pedro de Aragón, O.F.M.», *Archivo Iberoamericano*, vol. XV (1921), p. 102-113; Ferran VALLS I TABERNER, «El tractat *De regimine principum* de l'infant Pere d'Aragó», *Estudios Franciscanos*, vol. XXXVII (1926), p. 271-287, 432-450; vol. XXXVIII (1926), p. 107-119, 199-209; Josep M. POU Y MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes. Siglos XIII-XV*, Vic, 1930 (reprt. Madrid, 1991), p. 308-396; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, vol. I, p. 158-169; Alexandra BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture: le *regimine principum* de l'infant Perre d'Aragon (v. 1357-1358)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 35-1 (2005), p. 233-270.

⁹⁰ F. ESPAÑOL, «*La Beata Stirps...*», p. 151-153.

⁹¹ Barcelona, Biblioteca Nacional de Catalunya, BNC, Pergamí núm. 1799.

⁹² Vegeu la nota 88.

⁹³ Bonifacio PALACIOS MARTÍN, *La Coronación de los Reyes de Aragón (1204-1410)*, València, 1975, p. 201-226.

⁹⁴ Rafael OLIVAR BERTRAND, *Bodas reales de Aragón con Castilla, Navarra y Portugal*, Barcelona, 1949, p. 91 i s.

significar les comitives que van acompanyar-lo a Avinyó els anys 1311 i 1327, el primer per ser tonsurat pel papa Climent V.⁹⁵ No podem imaginar un escenari diferent per a la seva consagració com a arquebisbe de Toledo l'any 1320 a la catedral de Lleida, moment en què també va rebre el pal·li, ni per a la primera entrada que va fer com a principal autoritat eclesiàstica a les ciutats de Toledo (on ja hi va celebrar el Nadal de 1320) i a Tarragona el 28 d'octubre 1328, en aquest darrer cas també com a senyor temporal. A ambdues seus va ordenar i presidir concilis i, a Tarragona, hi va consagrar la catedral.⁹⁶ També va estar present a les reunions de corts convocades pel seu pare (Tarragona, 1319) i el seu germà (Montblanc, 1333), en algunes de les quals va intervenir fent el sermó.⁹⁷ A la inauguració del monestir de Pedralbes, auspicat per Elisenda de Montcada, la darrera esposa del seu pare, el mes de maig de 1327, figura com a oficiant de la cerimònia religiosa: *el senyor en joan fil del dit senyor rey, archabisbe de toledol, qui dix lavors la missa*.⁹⁸

L'elogi fúnebre desplegat en un lloc preferent del seu sepulcre, remarca: *sic dono scientiae infusae divinitus, et gratiae predicationis floruit, quod nullus ejusdem aetatis in hoc ei similis crederetur*. No és una afirmació retòrica. Les seves obres estan amarades de la sòlida formació teològica que va assolir. Fins i tot el *Tractatus brevis*, el catecisme que va concebre com a instrument per a la cura d'ànimes.⁹⁹ El text, amb altres escrits del patriarca, està inclòs dins del manuscrit 182 (abans número 145) de l'Arxiu Capítular de València.¹⁰⁰ Un d'ells, la carta sobre la «Visió beatífica» que va adreçar al papa Joan XXII l'any 1332, quan ja governava

⁹⁵ El rastre del primer viatge, entre altres, a: J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II...*, vol. II, doc. 72, 75, 78, 80, 81, 82, 83, 90. El del segon el testimonien vuit cartes. S'analitzen a: I. de JANER, *El Patriarca Don Juan de Aragón...*, p. 27, 31-32.

⁹⁶ JOSÉ HERNÁNDEZ HERRERO, *Concilios Provinciales y Sinodos Toledanos de los siglos XIV y XV*, La Laguna, 1976; JOSEP M. PONS GURI, «Constitucions conciliars tarraconenses (1229-1330)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XLVII (1974), p. 65-128; vol. XLXIII (1975), p. 241-363. El rastre documental de la consagració tarragonina és molt escadusser. Una aproximació a: JOSÉ SÁNCHEZ REAL, «Exploraciones en la catedral», *Boletín Arqueológico*, època IV, vol. LXII-LXIII (1962-1963), p. 17-23.

⁹⁷ F. VALLS, *Dues oracions parlamentàries...*, p. 377-381.

⁹⁸ Sor Eulàlia ANZIZU, *Fulles historiqués del real monestir de Santa Maria de Pedralbes*, Barcelona, 1897, p. 16.

⁹⁹ DEREK W. LOMAX, «*Tractatus Patriarche*. El Catecisme de Alborno», a EVELIO VERDERA TRUJILLOS (ed.), *El cardenal Alborno y el colegio de España*, Bolònia, 1972, p. 225-233. En paraules de Josep Perarnau, aquest text i altres del patriarca, descobreixen la seva «estatura intel·lectual [...] en un moment en què els bisbes es plagien els uns als altres llibres sencers, prolongant d'aquesta manera una línia d'inspiració prevalentment jurídica en el camp de la cura d'ànimes, ell no sols féu obra personal, ans encara inicià una línia alternativa: la de cercar la seva inspiració de partor d'ànimes no tant en el dret canònic com en la teologia del seu temps» (JOSEP PERARNAU, «Un altre catecisme castellà medieval derivat del *Tractatus brevis* de Joan d'Aragó», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 48 (1975), p. 149).

¹⁰⁰ El contingut del manuscrit a I. de JANER, *El Patriarca Don Juan de Aragón...*, apèndix 2, p. 97-102. Actualment s'ocupa de la part del sermonari Oriol Catalán. M'ha facilitat algunes dades sobre el seu contingut, detall que agraïxo. És autor d'un treball actualment en premsa sobre el tema, en el qual estudia el sermó fet pel Patriarca al funeral del seu pare, l'any 1327: ORIOL CATALÁN, *Ut doceat, ut delectet, ut moveat: The Sermons of John of Aragon, Archbishop of Toledo ans Tarragona*, en premsa.

la seu de Tarragona.¹⁰¹ També la col·lecció que reuneix els cent setanta-cinc sermons que predicà durant una quinzena d'anys.¹⁰²

Aquests materials, segons s'assenyala al volum que els compila, van ser reunits pels familiars de Joan d'Aragó. Un d'ells fou Guillem Riquer. El seguiment del personatge posa de relleu el grau de privadesa que el va unir al patriarca. Va formar part del seguici que l'acompanyava quan es va dirigir des de Toledo a València el 1326.¹⁰³ Després de la seva mort, figura a la documentació com a ardiaca de Santa Engràcia, a la catedral d'Osca, i com a canonge de Barcelona.¹⁰⁴ Durant aquest període va assumir delicades missions diplomàtiques, una de les quals auspiciada per Pere el Cerimoniós.¹⁰⁵ El 1346, any del seu testament, era paborde de les catedrals de Barcelona i València i, d'acord amb el contingut del document, és el més que probable artífex de l'arribada del volum que comentem a la Seu de València.¹⁰⁶

Dins del manuscrit, per glossar la formació intel·lectual i l'excel·lència oratòria del Patriarca, s'invoca la seva ciència infusa (*diversis temporibus cum ipsos clero aut populo habebat exponere divina ac infusa potius quam humana aut adquisita imbutus sciencia*),¹⁰⁷ un extrem que també figura al text epigràfic del sarcòfag episcopal (*sic dono scientiae infusae divinitus*). El fet no sembla casual.

No ho és perquè Guillem Riquer va ser un dels marmessors de Joan d'Aragó. Una carta del rei Alfons el Benigne, datada l'any 1334, relacionada amb la deixa que va fer el seu germà a la cartoixa d'Escaladei, els identifica tots.¹⁰⁸ Són Guillem Riquer, Jaspert Folcrà/Fulcarà,¹⁰⁹ Guillem de Planils, canonge de Tarragona i ar-

¹⁰¹ S'edita a: M. DYKMANS, *Lettre de Jean d'Aragón...*, p. 156-168.

¹⁰² Alguns titulars del santoral són ben significatius. S'esdevé amb sant Fructuós, santa Tecla, sant Lluís de França, sant Lluís, bisbe, i santa Elisabet d'Hongria.

¹⁰³ Eulàlia DURAN (ed.), *Lluís Pons d'Icard i e Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Barcelona, 2003, capítol II, p. 121-126, nota 23, on es transcriu la versió castellana del llibre, més extensa en aquest punt. Guillem Riquer és mencionat entre els restants personatges que integraven el seguici de l'Infant.

¹⁰⁴ Vegeu Josep BAUCELLS REIG, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, vol. I, Barcelona, 2004, p. 542, 553-555, amb diverses notícies de l'any 1343 referents a la missa privada i a l'ús de l'altar portàtil.

¹⁰⁵ L'any 1342 va adreçar-se a Avinyó per ordre del Cerimoniós per informar al papa del seu afer amb el rei de Mallorca: Jerónimo ZURITA, *Anales de Aragón*, Ángel CANELLAS (ed.), vol. III, Zaragoza, 1978, cap. LXII, p. 529. A la documentació de Cancelleria hi ha repetides dades sobre el personatge.

¹⁰⁶ I. de JANNER, *El Patriarca Don Juan de Aragón...*, p. 102. El paràgraf del testament, amb la indicació del llegat del manuscrit, és molt eloqüent: *Et Sermones meos maioris voluminis in pergameno, quos compilavi de sermonibus felices recordationis domini mei domini Iohannis, patriarche Alexandrini, pro servitio canonicorum et aliorum volentium in ipsa Ecclesia proponere verbum Dei, ita quod non possint alienari nec mutuo tradi vel per modum comande seu alias concedi alicui extra Ecclesiam antedictam*. El document a: Josep HERNANDO, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, vol. I, Barcelona, 1995, doc. 113, p. 190.

¹⁰⁷ I. de JANNER, *El Patriarca Don Juan de Aragón...*, p. 102.

¹⁰⁸ Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Cartes reials. Alfons IV, caixa 24, núm. 2913.

¹⁰⁹ Aquest eclesiàstic consta com a sagristà segon de Girona i degà de Lleida els anys 1321, 1331 i 1334. Va ser molt apreciat pels membres del capítol, que fins i tot van proposar-lo com a candidat a la càtedra episcopal (J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. XIV, Madrid, 1830, doc. VL, p. 217; doc.

diaca de Vilaseca, l'any 1334,¹¹⁰ i el bisbe de Lleida. Aquest darrer, com correspon a la dignitat que detenta, és citat en primer lloc, però no se l'identifica pel seu nom. Es tracta d'Arnau Sescomes, que governava l'església de Lleida quan Joan d'Aragó va dictar testament l'any 1330, i que seguia fent-ho el 1334, data del document que ens guia.¹¹¹ Tots ells van ser designats marmessors per la privadesa que els unia al testador, una dada que es revela especialment valuosa en el recorregut que estem a punt de concloure.

Dels quatre personatges, el més rellevant és el bisbe de Lleida. També ha d'haver estat el més decisiu en relació amb el sepulcre. És un dels promotors més interessants del panorama català trescentista. Durant els anys del seu episcopat lleidatà (1327-1335), va impulsar l'obra d'una capella a la catedral que deuria estar destinada a acollir la seva despulla. Aquesta funció, però, va quedar descartada al ser nomenat arquebisbe de Tarragona. L'àmbit es va convertir, aleshores, en panteó dels membres del llinatge, radicats a Lleida durant els seus anys de pontificat, atrets pels beneficis derivats del nepotisme.¹¹² A Tarragona (1335-†1346) fundarà la capella de les Onze Mil Verges, que finalment serà el seu aixopluc funerari. Com a senyor temporal de Valls va habitar sovint el castell de l'indret, i va patrocinar la restauració del seu oratori dedicat a santa Tecla. L'inventari del seus béns ens informa del contingut de la seva biblioteca i dels objectes que va atresorar.¹¹³ El document és un excel·lent baròmetre per avaluar el seu gust pel fast i ponderar l'excel·lència de les manufactures amb les que va conviure.

A Tarragona, tenia la potestat d'influir en els membres del capítol a l'hora d'ordinar tot el que reclamava un enterrament com el del Patriarca. També, per apreciar els beneficis que revertirien en la seva església, si aquest ambiciós projecte destinat a celebrar la memòria d'un membre de la reialesa s'executava. La carta enviada a Tarragona per Alfons el Benigne, l'endemà de la mort de Joan d'Aragó, sobre el seu sepulcre, està adreçada als membres del capítol. L'església era, en aquell moment, *sede vacante*. Va deixar de ser-ho, però, amb l'arribada d'Arnau Sescomes, un candidat òptim per conduir l'execució del monument.

Al frontal del sarcòfag, l'epitafi proclama els valors terrenals i espirituals del difunt. No és retòrica. Darrera la composició s'endevina l'acció d'un familiar del patriarca que el va observar de prop i el va admirar. Qui sap si el mateix Guillem Riquer, que va reunir els seus escrits i sermons. A la cort papal avinyonesa, segons

LXI, p. 343). La privadesa amb Joan d'Aragó explica la seva estada temporal a la cort episcopal de Toledo l'any 1328, d'on va ser reclamat insistentment pels membres del capítol gironí, argumentant que els seus serveis els eren molt necessaris. La documentació acreditativa és al fons notarial de l'Arxiu Diocesà de Girona.

¹¹⁰ S. RAMON i X. RICOMÀ, *El necrologi de la Seu...*, p. 374.

¹¹¹ J. BLANCH, *Arxiepiscopologi...*, vol. II, p. 39-42.

¹¹² Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «La Seu Vella: els seus promotors», a Francesca ESPAÑOL i Esther RATÉS (comissàries), *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes*, Barcelona, 1991, p. 80-82.

¹¹³ J. RIUS, *L'inventari dels béns...*,

una carta adreçada el 1327 a l'infant Alfons, es reconeixia Joan d'Aragó com un home de gran eloqüència: *Profecto reputatur communiter melior excellencior predicator qui in Curia nunc existat*,¹¹⁴ una qualitat fundada en l'erudició que li van reconèixer els seus contemporanis.¹¹⁵ És ben eloqüent el paràgraf que li dedica a la seva Crònica Ramon Muntaner, els termes del qual, atesa la peripècia vital d'ambdós, obeeix a un coneixement directe del personatge: «Lo qual és un dels mellors crestians del món, així que en sa vida fa Déus vertuts per ell; e deu-ho fer, que ell és un dels pus gracioses prelats del món, així de preïcar con de totes ciències e de totes altres bones gràcies que hanc senyor bo e honest deu haver. Déus, per la sua mercè, lo hi mantenga».¹¹⁶

El text funerari també recorda les mortificacions a les quals va sotmetre el seu cos, un fet que en aquest context sembla anunciar el que s'afirma més endavant: *tam in vita quam post mortem eiusdem est multa miracula operatus*. Aquesta capacitat sobrenatural, acreditada, per ara, només a través d'aquesta font, sembla justificar, però, l'episodi del robatori del cadàver del patriarca protagonitzat per la seva germana Blanca, una acció que en aquest context evoca altres episodis de *furta sacra*. També comparteix aquest esperit la topografia del sepulcre, associat dins de la catedral al braç de santa Tecla.

Alfons el Benigne volia un enterrament adequat a la dignitat del germà. Els seus executors materials, el principal dels quals, Arnau Sescomes, també. La despulla, però, tenia un valor afegit per a l'església tarragonina. Era, d'una banda, el primer membre de la família reial que s'inhumava a la catedral, i el desplegament heràldic del mausoleu ho remarca, però, de l'altra, es tractava de l'integranent més prestigiós, per llinatge i biografia, de la genealogia episcopal. L'efígie del difunt,¹¹⁷

¹¹⁴ Cf. R. AVEZOU, *Un prince aragonais...*, p. 364. La carta no està datada, però ha de correspondre al viatge de l'any 1327, durant el qual, Joan d'Aragó va romandre a la cort papal els mesos d'agost i setembre. Va haver de retornar precipitadament a causa de la mort del seu pare, Jaume el Just, al funeral del qual va assistir.

¹¹⁵ Són eloqüents les dedicatòries de l'infant castellà, don Juan Manuel, el seu cunyat. Les va incorporar a tres de les seves obres: el *Libro del caballero y el escudero*, escrit vers 1326, i a les dues parts del *Libro de los Estados*, la primera datada entre 1327-1328, la segona acabada el mes de maig de 1330. Vegeu: Robert B. TATE, «La obra literaria de don Juan Manuel y el infante don Juan de Aragón», a *Actas del V Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas* (Bordeus 2-8 set. 1974), vol. II, Bordeus, 1977, p. 819-828. Per als textos: Don Juan MANUEL, *Obras completas*, José Manuel BLECUA (ed.), Madrid, 1981, pp. 39-40, 207, 419-420. Al primer, l'autor, després de recordar a Joan d'Aragó que: *sodes muy [mal] dormidor*, de la qual cosa se'n dedueix que té temps per llegir, afirma: *Et pues vos, que sodes clérigo et muy letrado*.

¹¹⁶ Per al text: Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques. III Crònica de Ramon Muntaner*, a Jordi BRUGUERA i M. Teresa FERRER MALLOL (ed.), Barcelona, 2011, cap. 291, p. 489. Pel que fa a la coincidència en el temps i l'espai de Ramon Muntaner (1265-†1336) i Joan d'Aragó, cal recordar que no només van coincidir en determinades solemnitats, com la coronació d'Alfons el Benigne a Saragossa, sinó que, segons sosté la historiografia, quan l'Infant va retornar de Toledo l'any 1326, es va instal·lar a València, on aleshores vivia el cronista.

¹¹⁷ Per a les estratègies desplegades en aquest context: Jean-Charles PICARD, *Le souvenir des évêques. Sépultures, listes épiscopales et culte des évêques en Italie du Nord des origines au xe siècle*, Roma,

amb els induments que descobreixen el seu rang, i la Tau, emblema de la Seu, al costat de les seves armes privatives, ho subratllava a bastament. Dins l'edifici no hi havia cap simulacre funerari comparable, ja que el sepulcre de Bernat d'Olivella (1272-†1287), que el precedeix, es va instal·lar en un espai forà, l'església coneguda com Santa Tecla la Vella.¹¹⁸

L'escenari que hem dibuixat al llarg del periple que concloem, ens descobreix la dimensió polisèmica del projecte funerari. El sepulcre va dignificar el difunt i n'ha salvaguardat la memòria, però, alhora, al constituir-se la catedral en aixopluc d'una despulla mitjançant la qual es podia reivindicar la *Beata Stips* del llinatge reial, es va poder concebre com un instrument per afermar els vincles de l'església amb la monarquia. Essent la ciutat de Tarragona cosenyoriu episcopal i reial, aquesta operació sancionava l'excel·lència de Joan d'Aragó, fill de rei i pontífex, a través d'un bellíssim contenidor de marbre, com els antics. Situant-lo a redós de la relíquia de santa Tecla, la patrona de la seu, i aleshores ja també de la ciutat, ambdós es convertien en aliats en la salvaguarda de la catedral i del seu territori.

1988. A la catedral de Lleida: F. ESPAÑOL, *Espais de la mort, espais de poder...*, p. 130-147. A la de Tarragona, G. BOTO i M. SERRANO, *Memoria per corporis sensum...*, p. 129 i s.

¹¹⁸ F. ESPAÑOL, *El gòtic català...*, p. 28.

BIBLIOGRAFIA

- Anònim. «Documentos inéditos que pueden servir para la historia del arte espanyol». *El Arte en España*, vol. VII (1868), p. 83-84.
- Anònim. «Documentos inéditos que pueden servir para la historia del arte espanyol». *El Arte en España*, vol. VII (1868), p. 11-12.
- ANZIZU, Sor Eulàlia. *Fulles historiqués del real monestir de Santa Maria de Pedralbes*. Barcelona, 1897.
- AVEZOU, Robert. «Un prince aragonais, archevêque de Tolède au X^{IV}e siècle. D. Juan de Aragon y Anjou». *Bulletin Hispanique*, vol. XXXII (1930), p. 326-371.
- BARAUT, Cebrià. «La construcció del pont de Monistrol sobre el riu Llobregat (1317-1375)». *Montserrat. Butlletí del Santuari*, núm. 5 (gener, 1983), p. 35-39.
- BARCELONA, P. Anselm de. «El infante Fr. Pedro de Aragón». *Estudios Franciscanos*, vol. XI (1913), p. 132-136; vol. XII (1914), p. 129-141, 434-438; vol. XIII (1914), p. 204-215; vol. XIV (1915), p. 58-65.
- BARCELONA, P. Martí de. «L'Orde franciscà i la Casa Reial de Mallorques». *Estudis Franciscans*, vol. XXX (1923), p. 354-383.
- BARCELONA, P. Martí de. «Na Sanxa de Mallorques, regina de Sicilies». *Estudis Franciscans*, vol. XXXIII (1924), p. 196-211.
- BARCELONA, P. Martí de. «La cultura catalana durant el regnat de Jaume II». *Estudis Franciscans*, núm. 91 (1990), p. 213-295; núm. 92 (1991), p. 127-245, 383-492.
- BEAUCHAMP, Alexandra. «De l'action à l'écriture: le *regimine principum* de l'infant Perre d'Aragon (v. 1357-1358)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 35-1 (2005), p. 233-270.
- BESERAN RAMON, Pere. «Un taller escultòric a la Barcelona del segon quart del segle XIV i una proposta per a Pere de Guines». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. VI (1994), p. 215-230.
- BONET DONATO, Maria; ISLA FREZ, Amancio. *Tarragona medieval. Capital eclesiàstica i del Camp*, («Història de Tarragona», vol. II). Lleida, 2011.
- BOTO, Gerardo; SERRANO, Marta. «*Memoria per corporis sensum combibit anima*. Un relato histórico en la catedral de Tarragona: presencia y secuencia de ámbitos funerarios arzobispaes». *Codex Aquilarensis*, núm. 34 (2018), p. 115-142.
- CAPDEVILA, Mn. Sanç. «Els franciscans i l'arquebisbe de Tarragona Benet de Rocabertí». A: *Franciscalia*. Barcelona, 1928, p. 39-44.
- CAPDEVILA, Mn. Sanç. *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes i els capitulars*. Barcelona, 1934.
- CATALÁN, Oriol. «Ut doceat, ut delectet, ut moveat: The Sermons of John of Aragon, Archbishop of Toledo ans Tarragona». *Medieval Sermon Studies*, núm. 64 (2000), en premsa.
- COLL, Fra Jayme. *Chronica Serafica de la Santa Provincia de Cathaluña de la regular observancia de nuestro padre S. Francisco*. Barcelona, 1738.
- DALMASES, Núria de. *Orfebreria catalana medieval. Barcelona 1300-1500*, 2 vol. Barcelona, 1992.

- DURAN, Eulàlia (ed.). *Lluís Pons d'Icard i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*. Barcelona, 2003.
- DURAN SANPERE, Agustín; AINAUD DE LASARTE, Juan. *Escultura gòtica*, («Ars Hispaniae»). Madrid, 1956.
- DYKMANS, Marc. «Lettre de Jean d'Aragón, patriarche d'Alexandrie, au pape Jean XXII sur la vision beatifique». *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 42 (1970), p. 143-188.
- ESCANDELL PROUST, Isabel. «Manuscritos de la cartuja de Scala Dei. Noticia de una Biblia inèdita». *Boletín del Museo e Instituto "Camón Aznar"*, vol. LVII (1994), p. 67-91.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «La Seu Vella: els seus promotors». A: ESPAÑOL BERTRAN, Francesca; RATÉS, Esther (comissàries), *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes*. Barcelona 1991, p. 77-92.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. *Guillem Seguer de Montblanc, un mestre Trescentista escultor, pintor i arquitecte*. Montblanc, 1994.
- ESPAÑOL, Francesca. *El gòtic català*. Barcelona-Manresa, 2001.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Espais de la mort, espais de poder. Fundacions i capelles». A: MASIÀ, Montserrat; BUSQUETA, Joan (comissaris), *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, 2003, p. 130-147.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «La Beata Stirps en la Corona de Aragón. Santa Isabel de Hungría y San Luis de Tolosa, culto e iconografía». A: ESPAÑOL, Francesca; FITÉ, Francesc (ed.), *Hagiografia peninsular en els segles medievals*. Lleida, 2008, p. 135-168.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Artistas y obras entre la Corona de Aragón y el Reino de Francia». A: COSMEN, Concepción M. et al. (ed.), *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la Baja Edad Media*. León, 2009, p. 253-294.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El alabastro como material escultórico en ámbito hispánico en época gótica: las canteras de Girona». A: *Le plaisir de l'art du Moyen Âge, Commande, production et réception de l'oeuvre d'art. Melanges offerts a Xavier Barral i Altet*. París, 2012, p. 577-591.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Formas artísticas y espiritualidad. El horizonte franciscano de Jaime II y su círculo familiar». A: BECEIRO, Isabel (dir.), *Poder, piedad y devoción. Castilla y su entorno. Siglos XII-XV*. Madrid, 2014, p. 389-422.
- ESPAÑOL, Francesca. «El tesoro de Sant Joan de Valls entre els segles medievals i l'època moderna». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 66 (2014), p. 47-66.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «L'Univers d'Elisenda de Montcada i el seu patronatge sobre el monestir de Pedralbes». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. XXV (2016), p. 9-35.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Nobleses de pedra qui facen per nos. Marbre de pedrera i episodis de spolia a les empreses artístiques medievals de l'orient peninsular». A: GIRÁLDEZ, Pilar; VENDRELL, Màrius (coord.), *Bella pedra vella. Explotació, usos i conservació en l'àmbit de la Corona d'Aragó*. Barcelona, 2017, p. 131-148.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El panteón dinástico de Poblet: dimensión política y espiritual». A: BECEIRO, Isabel (dir.), *La espiritualidad y la configuración de los reinos ibéricos (siglos XII-XV)*. Madrid, 2018, p. 241-280.
- FINKE, Heinrich. *Acta Aragonensia*, 3 vol. Berlin-Leipzig, 1908-1923.
- FORT I COGUL, Eufemià. «Una vocació monàstica obstinadament interdicta. El primogènit de Jaume II i el seu vot de professar a Santes Creus». *Studia Monastica*, núm. 3 (1961), p. 357-376.
- FRANCO MATA, Àngela. «Relaciones Hispano-Italianas de la escultura funeraria del siglo XIV». A: NÚÑEZ, Manuel; PORTELA, Ermelindo (ed.), *La idea y el sentimiento de la*

- muerte en la historia y en el arte de la Edad Media*. Santiago de Compostela, 1988, p. 99-125.
- FRANCO MATA, Ángela. «Sepulcro de Don Juan de Aragón en la catedral de Tarragona. Relaciones iconográficas y estilísticas con Italia». *Reales Sitios*, núm. 75 (1983), p. 57-64.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, Manuel. «Jaime II y la minoría de Alfonso XI (1312-1325). Sus relaciones con la sociedad política castellana». *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 18 (1991), p. 143-183.
- GIRONA LLAGOSTERA, Daniel. «Itinerari de l'Infant Pere (1319-1336)». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XIX (1934), p. 81-261.
- GREENHALGH, Michael. *Marble Past, Monumental Present. Building with Antiquities in the Mediaeval Mediterranean*. Leyden, 2009.
- HERNÁNDEZ HERRERO, José. *Concilios Provinciales y Sínodos Toledanos de los siglos XIV y XV*. La Laguna, 1976.
- HERNANDO, Josep. *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, 2 vol. Barcelona, 1995.
- IVARS, Andrés. «Cuando y en dónde murió el infante Fr. Pedro de Aragón». *Archivo Iberoamericano*, vol. V (1916), p. 138-145.
- IVARS, Andrés. «Testamento del Infante Fr. Pedro de Aragón, O.F.M.». *Archivo Iberoamericano*, vol. XV (1921), p. 102-113.
- JANER Y DE MILÀ DE LA ROCA, Ignacio de. *El Patriarca Don Juan de Aragón. Su vida y sus obras (1331-1334)*. Tarragona, 1904.
- JASPERT, Nikolas. «Els descendents piadosos d'una princesa hongaresa. Heretgia i santedat al casal de Barcelona durant el segle XIII i XIX». A: *Princeses de terres llunyanes. Catalunya i Hongria a l'edat mitjana*. Barcelona, 2009, p. 291-306.
- LAURENT, Marie-Hyacinthe. *Le culte de S. Louis d'Anjou à Marseille au XIVe siècle, Les documents de Louis-Antoine de Ruffi suivis d'un choix de lettres de cet erudit*. Roma, 1954.
- LOMAX, Derek W. «*Tractatus Patriarche*. El Catecismo de Alborno. A: VERDERA TRUELLES, Evelio (ed.), *El cardenal Alborno y el colegio de España*. Bolonia, 1972, p. 225-233.
- MANOTE CLIVILLÉS, M. Rosa. «El sepulcre de Joan d'Aragó». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XVII (2003), p. 11-20.
- MANUEL, don Juan. *Obras completas*, BLECUA, José Manuel (ed.). Madrid, 1981.
- MARÍ, Marià. *Exposició cronològicohistòrica dels noms i dels fets dels arquebisbes de Tarragona*, 2 vol., ESCOLÀ, Josep M. (ed.). Tarragona, 1989-1999.
- MARTÍNEZ FERRANDO, José-Ernesto. «La Cámara real en el reinado de Jaime II (1291-1327). Relaciones de entradas y salidas de objetos artísticos». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. XI (1953-54).
- MARTÍNEZ FERRANDO, José-Ernesto. «Una carta inédita del primogénito de Jaime II de Aragón». *Estudios dedicados a D. Ramón Menéndez Pidal*, (2 vol.). Barcelona, 1950, vol. I, p. 477-488.
- MARTÍNEZ FERRANDO, José-Ernesto. *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, (2 vols.). Barcelona, 1948, vol. I, p. 141-151.
- MIRET Y SANS, Joaquim. *El forassenyat primogènit de Jaume II*. Barcelona, 1957.
- MOLLAT, Guillem. *Lettres communes de Jean XXII, (1316-1334)*, (16 vol.). París, 1921-1946.
- MUNDÓ, Anscari. «Notes sobre la cultura montserratina del segle XIV». *Analecta Montserratensia*, vol. VIII (1954-55), p. 471-492.
- OLIVAR BERTRAND, Rafael. *Bodas reales de Aragón con Castilla, Navarra y Portugal*. Barcelona, 1949.

- PALACIOS MARTÍN, Bonifacio. *La Coronación de los Reyes de Aragón (1204-1410)*. València, 1975.
- PÁSZTOR, Edith. *Per la storia di san Ludovico d'Angio (1274-1297)*. Roma, 1955.
- PAUL, J. «Saint Louis d'Anjou, franciscain et évêque de Toulouse (1274-1297)». A: *Les évêques, les clercs et le roi (1250-1300)*, («Cahiers de Fanjeaux», 7). Toulouse, 1972, p. 59-90.
- PERARNAU, Josep. «Un altre catecisme castellà medieval derivat del *Tractatus brevis* de Joan d'Aragó». *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 48 (1975), p. 143-148.
- PÉREZ GUZMÁN, Luis. «Un inventario del siglo XIV de la catedral de Toledo. (La Biblia de san Luis)». *Boletín de la Real Academia de la Historia*, núm. 89 (1926), p. 373-419.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Meritxell. «La invenció (inventio) del culte a Santa Tecla en la Tarragona d'època medieval». *Butlletí de la Reial Academia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 50 (2005-2006), p. 21-58.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Meritxell. «Sancta Virgo Thecla. La introducció del culte de Tecla a Tarragona». A: *El culte de Tecla, Santa d'Orient i d'Occident*. Barcelona, 2015, p. 113-146.
- PICARD, Jean-Charles. *Le souvenir des évêques. Sépultures, listes épiscopales et culte des évêques en Italie du Nord des origines au xe siècle*, Roma, 1988.
- PONS GURI, Josep M. «Constitucions conciliars tarraconenses (1229-1330)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XLVII (1974), p. 65-128; vol. XLXIII (1975), p. 241-363.
- POU Y MARTÍ, Josep M. *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes. Siglos XIII-XV*. Vic, 1930, (reprt. Madrid, 1991).
- PRADALIER-SCHLUMBERGER, Michèle. *Toulouse et le Languedoc: la sculpture gothique XIIIe-XIVe siècle*. Toulouse, 1998.
- PREVITALI, Giovanni. «Il sepolcro di Giovanni d'Aragona: un suggerimento». A: ID. *Studi sulla scultura gotica in Italia*. Torí, 1991, p. 93-99.
- RAMON, Salvador; RICOMÀ, Xavier. «El necrologi de la Seu de Tarragona». A: *Miscel·lània històrica Catalana. Homenatge al Pare Jaume Finestres, historiador de Poblet (†1769)*. Abadía de Poblet, 1970, p. 343-398.
- RISCO, A. «Algo sobre el infante Don Juan de Aragón y por qué renunció al arzobispado de Toledo». *Razón y Fe*, vol. LXXXVII (1926), p. 22-31, 107-117, 316-367.
- RIUS SERRA, Josep. «L'inventari dels béns d'Arnau Cescomes, arquebisbe de Tarragona». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XV (1930), p. 231-249.
- RUBIÓ Y LLUCH, Antoni. *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, 2 vol., Barcelona, 1908-1921 (reprt. Barcelona, 2000).
- SANAHUJA, Fra Pere. *Historia de la Seráfica provincia de Cataluña*. Barcelona, 1959, p. 113-115.
- SÁNCHEZ REAL, José (ed.). *El Archiepiscopologio de Luis Pons de Icart*. Tarragona, 1954.
- SERRA VILARÓ, Joan. *El frontispicio de la catedral de Tarragona*. Tarragona, 1960.
- SOLDEVILA, Ferran (ed.). *Les quatre grans cròniques. III Crònica de Ramon Muntaner*, BRUGUERA, Jordi; FERRER MALLOL, M. Teresa (ed.), Barcelona, 2011.
- TATE, Robert B. «La obra literaria de don Juan Manuel y el infante don Juan de Aragón». A: *Actas del V Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas* (Bordeus 2-8 set. 1974), 3 vol. Bordeus, 1977, vol. II, p. 819-828.
- TOMÁS ÀVILA, Andrés. *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona (1300-1700)*. Tarragona, 1963.
- TORIJA RODRÍGUEZ, Enrique. «De Aragón a la Catedral de san Ildefonso. Los pontificados medievales de los arzobispos de Toledo de origen aragonés». *Aragón en la Edad Media*, vol. XXIII (2012), p. 273-300.

- TOYNBEE, Margaret. *S. Louis of Toulouse and the Process of Canonization in the Fourteenth Century*. Manchester, 1929.
- TRENCHS ÓDENA, Josep. *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval*, BAIGES, Ignasi J. et alt. (ed.). Barcelona, 2011.
- URSO, Teresa d'. et alt. (ed.). *Da Ludovico d'Angiò a san Ludovico di Tolosa. I testi e le immagini*. Spoleto, 2017.
- VALDEZ DEL ÁLAMO, Elisabeth. «Tarragona: lieu de Mémoire». A: MCNEILL, John; PLANT, Richard (ed.), *Romanesque and the Past: Retrospection in the Art and Architecture*. Leeds, 2013, p. 143-155.
- VALLÉS, Joseph de. *Primer instituto de la Sagrada Religión de la Cartuxa. Fundaciones de los conventos de toda España, mártires de Inglaterra y Generales de toda la Orden*. Barcelona, 1792 (2ª ed.).
- VALLS I TABERNER, Ferran. «Dues oracions parlamentàries de l'Infant Joan, patriarca d'Alexandria». A: *Franciscalia*. Barcelona, 1928, p. 377-381.
- VALLS I TABERNER, Ferran. «El tractat *De regimine principum* de l'infant Pere d'Aragó». *Estudis Franciscans*, vol. XXXVII (1926), p. 271-287, 432-450, vol. XXXVIII (1926), p. 107-119, 199-209.
- VIELLE, Célestin. *Saint Louis d'Anjou, évêque de Toulouse*. Vanves, 1930.
- VILLANUEVA, Jaime. *Viage Literario a las Iglesias de España*, vol. XX. Madrid, 1851.
- VINCKE, Johannes. «El trasllat de l'arquebisbe Joan d'Aragó de la Seu de Toledo a la de Tarragona». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. VI (1930), p. 127-272.
- VINCKE, Johannes. «Jacob II, und Alfons IV, von Aragon un die Versorgung des Infanten Johann mit Kirchlichen Pfründen». *Römische Quartalschrift für christliche Altertums-kunde und Kirchengeschichte*, núm. 42 (1934), p. 71-146.
- VINCKE, Johannes. *Documenta selecta, mutua civitatis Arago-Cathalaunicae et Ecclesiae relationes illustrantia*. Barcelona, 1936, doc. 506, p. 370-371.
- YARZA LUACES, Joaquín. «La imatge del bisbe en el gòtic català». *Thesaurus. L'Art dels Bisbats de Catalunya*. Barcelona, 1986, p. 118-136.
- ZAHONERO, Emma; MENDIOLA, Jesús. «El entorno del sepulcro de Juan de Aragón. Reconstrucción hipotética del armario de reliquias». *Lambard. Estudis d'Art Medieval* (2019).